

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 1, No 1 (2017)

Language, gender, and sexuality

AWPEL (1.1) 2017

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα στο ελληνικό πλαίσιο

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή: Εγκαινιάζοντας ένα νέο forum για την εθνογραφική μελέτη της γλώσσας
Κώστας Κανάκης & Θόδωρος Παραδέλλης (i-vii)

Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άντρες μ' αρέσουν: Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανά)παράγνωση της ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου
Νικολέτα-Δάφνη Χριστουλάκη (1-22)

Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου: Ετεροκανονικότητα και ομοερωτική επιθυμία εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου
Όλγα Ιωαννίδου (23-51)

Έμφυλες και «εμφύλιες» σφισμαχίες: Τα γλωσσικά όρια του πολιτισμικά διανοήσιμου υπό διαπραγμάτευση
Παναγιώτης Αντωνιάδης (52-82)

Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός του φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο
Ρούσσα Κασαπίδου (83-107)

Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο

Ρούσσα Κασαπίδου

doi: [10.12681/awpel.14419](https://doi.org/10.12681/awpel.14419)

Copyright © 2017, Ρούσσα Κασαπίδου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Κασαπίδου Ρ. (2017). Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 1(1), 83–107.
<https://doi.org/10.12681/awpel.14419>

Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο

Ρούσσα Κασαπίδου

Manchester Metropolitan University
roussa.kasapidou@stu.mmu.ac.uk

Abstract

This article examines the premises of gendered categorization and gender reassignment within the Greek legal context as they have evolved throughout the 20th century reaching to the current day. An attempt is made to understand “category” as a notion of historical as well as political content as opposed to its earlier uniform pseudo-objective view. Gendered categorization within the law is then connected with the power invested in the judicial interpretations of legal texts (and legal silences) in cases of contested gender legal recognition. Interpretation is analyzed as an instance of power, a mode of safeguarding (through naturalizing) the status quo of gender categories in the law. Finally, the last part of the article catches up with the latest legal developments on the issue of gender legal recognition in Greece up to late 2016.

1. Εισαγωγή

Ο νόμος αποτελεί έναν από τους θεσμικούς λόγους που διαμορφώνουν αλλά και αντανακλούν την κοινωνική ηθική γύρω από την ίδια τη ζωή. Το νομικό σύστημα σχετίζεται με ένα σύστημα από νόρμες στις οποίες και παρέχει ένα είδος κωδικοποίησης (Foucault 2007: 55). Στο παρόν άρθρο γίνεται μια απόπειρα σύνδεσης ορισμένων επιμέρους μηχανισμών που εμπλέκονται στον έμφυλο χαρακτηρισμό των υποκειμένων από πλευράς του κράτους. Πέρα από την αρνητική εξουσία του νόμου που εκφράζεται στην απαγόρευση, την τιμωρία και την καταστολή εξετάζεται η συγκροτητική λειτουργία του ως ενός μηχανισμού που παράγει έμφυλες ταυτότητες. Η νομική αποτύπωση της διαδικασίας αυτής εντοπίζεται στην ληξιαρχική καταγραφή του φύλου των υποκειμένων η οποία διατηρείται και σε όλα τα έγγραφα ταυτοποίησης. Συγκεκριμένα, μέσα από μια κριτική θέαση της ίδιας της έννοιας της *κατηγορίας*¹ επαναπροσεγγίζονται τα αυτονόητα της έμφυλης κατηγοριοποίησης στο

---

¹ Συνάντησα την σύνδεση της έννοιας της κατηγοριοποίησης με τον επαναπροσδιορισμό φύλου στην ανακοίνωση του Κ. Κανάκη στην Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης Διεμφυλικών (2011) του Σωματείου Υποστήριξης Διεμφυλικών. <https://transgendersistsupportassociation.wordpress.com/2011/11/22/619/>
<https://www.youtube.com/watch?v=y2EqE1iKbwI>

ελληνικό νομικό πλαίσιο με σκοπό την αποφυσικοποίηση των όρων της συζήτησης γύρω από την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου. Σε περιπτώσεις που οι ληξιαρχικές καταγραφές τίθενται υπό αμφισβήτηση, οι εφαρμοστές/στριες του νόμου καλούνται να ερμηνεύσουν τις θεμελιώδεις έμφυλες έννοιες που χρησιμοποιεί ο/η νομοθέτης φέρνοντας στο προσκήνιο την λειτουργία της *ερμηνείας* ως μιας πράξης εξουσίας. Το αίτημα των υποκειμένων για διόρθωση του έμφυλου χαρακτηρισμού και η ελλιπής σχετική νομοθετική πρόβλεψη δίνουν ιδιαίζουσα βαρύτητα στο λόγο των δικαστών και στις ερμηνευτικές τους προσεγγίσεις.

Έτσι, μέσα από δικαστικές αποφάσεις και άλλα κείμενα ελλήνων δικαστών αναδεικνύεται ο τρόπος που αυτονομιοποιείται το συγκεκριμένο ταξινομητικό σύστημα αλλά και οι ρωγμές που διαφαίνονται στις έμφυλες βεβαιότητες που ευαγγελίζεται. Τα κείμενα που σχολιάζονται αφορούν την περίοδο από τις αρχές του 20^{ου} αι. μέχρι σήμερα και δίνουν μια εικόνα των μετατοπίσεων της νομικής θεωρίας και πρακτικής κατά την διάρκεια αυτής της περιόδου. Πρόκειται για κείμενα που συνelέγησαν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας η οποία στηρίχθηκε σε αρχειακό υλικό αλλά και εθνογραφικά δεδομένα (όπως συνεντεύξεις με άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως τρανς) με σκοπό την ανάλυση των νομικών ζητημάτων μέσα από την συνομιλία της νομικής θεωρίας με την βιωμένη εμπειρία.² Στο τελευταίο μέρος του κειμένου, γίνεται αναφορά στις εξελίξεις στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία όσον αφορά την διόρθωση εγγράφων σε περίπτωση επαναπροσδιορισμού φύλου και στην σημασία τους για την διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων.

1.1 Ληξιαρχική καταγραφή και έμφυλος χαρακτηρισμός

Η ανάδυση του δυτικού μοντέλου σύγχρονου κράτους συνυφάνεται με μια σειρά τυποποιητικών μηχανισμών που αφορούν τη φύση, την πόλη αλλά και τους πολίτες της (Scott 1998, Spade 2015 [2009]: 76). Ανάμεσα σε αυτούς τους μηχανισμούς αναφέρεται η καθιέρωση των επωνύμων, η ληξιαρχική καταγραφή γεννήσεων και θανάτων κ.ά. ως «κρατικές απλοποιήσεις» που διαγράφουν τις επιμέρους ιδιαιτερότητες των γεγονότων και των προσώπων, δημιουργώντας μια σχηματική εικόνα ενός ομοιογενούς πληθυσμού (Scott 1998: 81,82). Οι απλοποιήσεις αυτές ήταν απαραίτητες για να κωδικοποιήσουν την πολύπλοκη κοινωνική πραγματικότητα σε τυποποιημένα σχήματα που θα επέτρεπαν την κεντρική διακυβέρνηση η οποία είναι βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου κράτους όπως το γνωρίζουμε (Scott 1998: 77). Για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν απαραίτητη η αντικατάσταση των τοπικών πολιτικών αναγνώρισης με ένα κρατικά διαμεσολαβημένο σύστημα που επιτρέπει την ταυτοποίηση ατόμων και πληθυσμών σε εθνικό επίπεδο μέσω τυποποιημένων κωδικών, ταυτοτήτων και δημογραφικών στοιχείων (Scott 1998: 78). Στο σύγχρονο ελληνικό κράτος η καταγραφή των πολιτών γίνεται μέσω του θεσμού των ληξιαρχείων τα οποία είναι ειδικά γραφεία σε κάθε δήμο και κοινότητα, που σκοπό έχουν την τήρηση δημόσιων βιβλίων μέσω των οποίων πιστοποιείται από την επίσημη Αρχή η αστική κατάσταση των φυσικών προσώπων, δηλαδή η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος

---

² Έρευνα για την διπλωματική εργασία ειδίκευσης με τίτλο «Επαναπροσδιορισμός Φύλου και Έγγραφο Ταυτοποίησης: Νομικές Προσεγγίσεις, Ανθρωπολογικοί Συλλογισμοί και Τρανς Πραγματικότητα» που εκπονήθηκε το 2015 στο πλαίσιο του ΠΜΣ «Γυναίκες και Φύλα. Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις» του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

(Σκιαδάς 2005: 14). Η ληξιαρχική πράξη γέννησης και το πιστοποιητικό που εκδίδεται με βάση αυτήν είναι πρωτογενή έγγραφα ταυτοποίησης, είναι δηλαδή τα δημόσια έγγραφα που χρησιμοποιούνται για να πιστοποιήσουν την αυθεντικότητα της ταυτότητας ενός ατόμου όταν αιτείται άλλα έγγραφα (Currah & Moore 2009: 126). Αυτό σημαίνει ότι τα βασικά στοιχεία που περιλαμβάνονται σε αυτά ως στοιχεία ταυτοποίησης έχουν θεωρητικά έναν στατικό χαρακτήρα, είναι αμετάβλητα δεδομένα που σε αντίθεση με άλλα στοιχεία της ταυτότητας (κατοικία, επάγγελμα κλπ.) δεν μπορούν να αλλάξουν στην πορεία ζωής του ατόμου (Currah & Moore 2009: 126). Γι' αυτό και με σχετικό νόμο³, ήδη από το 1920, απαιτείται δικαστική απόφαση για οποιαδήποτε διόρθωση σε ληξιαρχική πράξη (πρόβλεψη που ισχύει μέχρι και σήμερα) καθώς θεωρείται μια εξαιρετική περίπτωση μεταβολής της ταυτότητας ενός φυσικού προσώπου. Από τον πρώτο ελληνικό νόμο για τις ληξιαρχικές πράξεις⁴ (1836) το φύλο περιλαμβάνεται στα στοιχεία αυτά (ημερομηνία γέννησης, τόπος γέννησης, όνομα γονέων κλπ.) που θεωρούνται αξιόπιστα μέσα ταυτοποίησης λόγω του αμετάβλητου χαρακτήρα τους. Η παραδοχή ότι το φύλο είναι προφανές κατά τη γέννηση και αναλλοίωτο μέσα στο χρόνο αποτελεί τη βάση για την συμπερίληψη του φύλου στα βασικά στοιχεία νομικής περιγραφής των πολιτών (Sprade 2008: 802). Όσο αυταπόδεικτη, όμως, και αν θεωρείται η έμφυλη κατηγοριοποίηση για τον κυρίαρχο νομικό λόγο, στην πραγματικότητα υπήρχαν πάντα περιπτώσεις που τα όρια αυτά θόλωναν στην μεθοριακότητα των υποκειμένων που δεν μπορούσαν να ενταχθούν επαρκώς και αποκλειστικά σε ένα από τα δύο φύλα. Αυτό βέβαια θέτει σε ιδιαίτερα ευάλωτη θέση τα άτομα που δεν μπορούν να χωρέσουν αβίαστα στις συγκεκριμένες έμφυλες κατηγορίες και ταυτόχρονα καθιστά επιτακτική μια κριτική προσέγγιση της διαδικασίας μέσω της οποίας αυτοεπικυρώνεται το ήδη υπάρχον ταξινομητικό σύστημα (Sprade 2015 [2009]: 74).

Η ληξιαρχική πράξη και το πιστοποιητικό γέννησης, όπου καταχωρούνται τα στοιχεία ταυτοποίησης, έχουν διττή λειτουργία αφενός ως καταγραφές στατικών και χρονικά αμετάβλητων δεδομένων ενός ατόμου και αφετέρου ως πρωταρχικά μέσα πιστοποίησης της αυθεντικότητας της ταυτότητας του (Currah & Moore 2009: 126). Όπως γίνεται σαφές, οι λειτουργίες αυτές καθίστανται αντιθετικές στην περίπτωση που το φύλο ενός ατόμου δεν ταυτίζεται με το αρχικά αποδοθέν στη γέννηση, καθώς είτε θα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι το φύλο δεν είναι αδιαμφισβήτητο και αμετάβλητο ως στοιχείο ή να εγκαταλειφθεί η ταυτοποιητική του λειτουργία. Σε κάθε περίπτωση, εντός ενός γραφειοκρατικού συστήματος, η πιθανότητα αναντιστοιχίας ανάμεσα στο άτομο και τα δημόσια έγγραφα που το περιγράφουν δημιουργεί ένα γραφειοκρατικό αίνιγμα για τις Αρχές και ένα καθημερινό αδιέξοδο για το άτομο.

1.2 Η κατηγοριοποίηση με βάση την νομική έννοια του φύλου και εκείνες/οι που περισσεύουν

Η κατηγοριοποίηση ως γνωσιακή αλλά και ως γραφειοκρατική διαδικασία έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο (Canakis υπό έκδοση). Η κατηγοριοποίηση αλλά και η ίδια η έννοια της κατηγορίας στην δυτική σκέψη θεωρήθηκε για πολλά χρόνια ως

³ Ν. 2430 της 29ης Ιουνίου 1920 (ΦΕΚ/156 Α/14-7-1920,) «Περί των ληξιαρχικών πράξεων».

⁴ Β.Δ. της 20ής Οκτωβρίου 1836 (ΦΕΚ 59/28-10-1836) «Περί Ληξιαρχικών Βιβλίων.»

αυτονόητη διαφεύγοντας έτσι κάθε κριτική προσέγγιση (Lakoff 1987: 6). Σύμφωνα με τις κλασικές θεωρήσεις για την κατηγοριοποίηση, οι κατηγορίες, ως επιστημονικά εργαλεία και ως εργαλεία σκέψης γενικότερα, έχουν σαφώς διακριτά όρια. Έτσι, τα «πράγματα» βρίσκονται πάντα εντός ή εκτός των ορίων αυτών, με τις κοινές τους ιδιότητες να συνθέτουν την εκάστοτε κατηγορία με τρόπο στεγανό και αδιαμφισβήτητο (Taylor 2003 [1989]: 20-21, Lakoff 1987: 6). Οι παραδοχές αυτές υπονοούνταν σε πολλά επιστημονικά πεδία ως αντικειμενικά αληθείς και δεν αποτέλεσαν αντικείμενο αμφισβήτησης για αιώνες. Συγκεκριμένα η κατηγοριοποίηση θεωρήθηκε ότι συνδέεται με τις κοινές αντικειμενικές ιδιότητες των μελών κάθε κατηγορίας, άσχετα από την αντίληψη και την εμπειρία του ανθρώπινου παράγοντα που παρατηρεί και ταξινομεί (Lakoff 1987: 8).

Η πρώτη κριτική στην παγιωμένη έννοια της κατηγορίας στην δυτική σκέψη εντοπίζεται στο ύστερο έργο του Wittgenstein, ο οποίος αμφισβήτησε τη θέση ότι κάθε κατηγορία έχει διακριτά όρια που καθορίζονται από τις κοινές ιδιότητες των μελών της (Lakoff 1987: 16, Taylor 2003 [1989]: 42-43). Αντί αυτού και μελετώντας συγκεκριμένα παραδείγματα κατηγοριών, καταλήγει στο ότι τα όρια τους είναι μεταβαλλόμενα και μπορούν να διευρυνθούν ή να περιοριστούν τεχνητά όταν αυτό εξυπηρετεί κάποιο σκοπό (Lakoff 1987: 16). Μια άλλη συμβολή του Wittgenstein στην σκέψη περί κατηγοριοποίησης αποτέλεσε η παρατήρηση ότι υπάρχουν λιγότερο και περισσότερο αντιπροσωπευτικά δείγματα κάθε κατηγορίας γεγονός που σημαίνει ότι η εσωτερική δομή της δεν είναι ενιαία όπως θα γινόταν αν αποτελούνταν από μέλη με αντικειμενικά κοινές ιδιότητες. Συνεπώς υπάρχουν μέλη που κατέχουν πιο κεντρική θέση σε κάθε κατηγορία τα οποία αν μη τι άλλο σε μια περίπτωση τεχνητής συστολής των ορίων της κατηγορίας θα εξακολουθήσουν να ανήκουν σε αυτήν, σε αντίθεση με λιγότερο κεντρικά μέλη (Taylor 2003 [1989]: 45, Canakis υπό έκδοση). Την κριτική του Wittgenstein ακολούθησαν στοχαστές/στριες από διαφορετικά επιστημονικά πεδία – όπως ο J. L. Austin, ο οποίος διατύπωσε αντίστοιχους προβληματισμούς στο πεδίο της φιλοσοφίας της γλώσσας– αλλάζοντας ριζικά την πορεία της φιλοσοφίας, της γλωσσολογίας και των συναφών γνωσιακών πειθαρχιών (Lakoff 1987: 17).

Η επιλογή, λοιπόν, ενός συγκεκριμένου όρου μέσα στα πλαίσια μιας διαδικασίας κατηγοριοποίησης έπαψε πλέον να θεωρείται ουδέτερη καθώς φέρει πρακτικές και ηθικές συνέπειες (Μακρή-Τσιλιπάκου 2014: 36). Μια τέτοιου είδους θεώρηση της έννοιας της κατηγορίας αποδεικνύεται καίρια όταν εξετάζουμε νομικές κατηγορίες οι οποίες συχνά παρουσιάζονται ως αντικειμενικές, α-πολίτικες και ενιαίες στο εσωτερικό τους ενώ ταυτόχρονα μεταφράζονται σε κατοχύρωση ή στέρξη κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων (Spade 2015 [2009]: 76, Canakis υπό έκδοση). Το φύλο, ως νομική κατηγορία, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης της κατηγοριοποίησης με την επίφαση μιας απλής περιγραφικής αποτύπωσης της πραγματικότητας φέροντας μία πληθώρα νομικών, κοινωνικών και οικονομικών συνεπειών. Είτε για λόγους κληρονομικής διαδοχής και ιδιοκτησίας είτε λόγω του ποινικού κολασμού της ομοφυλοφιλίας, ο καθορισμός του φύλου έχει απασχολήσει εδώ και πολλά χρόνια τα δικαστήρια ευρωπαϊκών χωρών (Whittle & Turner 2007: 3.6). Μέχρι να φτάσουμε στις σύγχρονες δίκες που αφορούν την –υπό διάφορες προϋποθέσεις– αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, μεσολάβησε πολυετής ενασχόληση της δικαστικής εξουσίας με τον ορισμό του φύλου σύμφωνα με

διαφορετικά κριτήρια και για διαφορετικούς σκοπούς. Μια ενασχόληση η οποία στόχευε στην οριστική έμφυλη κατηγοριοποίηση των υποκειμένων με κάθε μέσο χωρίς να προβληματοποιείται το ίδιο το ταξινομητικό σύστημα εντός του οποίου λαμβάνει χώρα αυτή.

Οι δίκες που διεξάγονται σε ευρωπαϊκές χώρες από τον 17ο μέχρι και τον 19ο αιώνα για τον χαρακτηρισμό έμφυλα «αποκλινόντων» ατόμων αναδεικνύουν τα ιδιαίτερα σημεία τομής της ιατρικής και δικαστικής εξουσίας στην κατά Foucault διαδικασία κανονικοποίησης (Foucault 2010 [1999]: 93-95). Η νομική θεωρία και δικαστική πρακτική υιοθέτησε τον ιατρικό όρο *ερμαφρόδιτος*⁵ για να καλύψει μια ευρεία γκάμα περιπτώσεων που παρέκκλιναν της κυρίαρχης έμφυλης κατηγοριοποίησης καθώς στο ίδιο άτομο εμφανίζονταν «διακριτικά γνωρίσματα και των δύο φύλων, αρσενικού και θηλυκού» (Βαθρακοκόιλης 1996: 506). Σύμφωνα με τον Foucault τα «ερμαφρόδιτα» άτομα σε διάφορες έννομες τάξεις θεωρούνταν εγκληματίες καθώς η ίδια τους η ύπαρξη διαρρήγνυε τον νόμο σύμφωνα με τον οποίο τα δύο φύλα είναι διακριτά και αλληλοαποκλειόμενα και η ένωση τους υπαγορεύεται μόνο στα πλαίσια του ετεροφυλόφιλου γάμου (Foucault 1978 [1976]: 38). Η κατηγορία του «ερμαφρόδιτου» είναι μια έννοια που ιστορικά διαφοροποιείται ανάλογα με τις επικρατούσες αντιλήψεις για το φύλο (Whittle & Turner 2007: 3.3). Για παράδειγμα, τα κριτήρια που σήμερα αναγνωρίζονται ως πλέον ενδεικτικά της έμφυλης διαφοράς στον κυρίαρχο ιατρικό λόγο (χρωμοσωματική δομή κλπ.) δεν μπορούσαν να παρατηρηθούν παλαιότερα οπότε οι ιατρικές θεωρίες στηρίζονταν σε άλλα χαρακτηριστικά όπως η εικόνα των γεννητικών οργάνων ή ακόμα και η σεξουαλική συμπεριφορά και η έκφραση του φύλου (Bolin 2006 [1994]: 267, Whittle & Turner 2007: 3.5). Αυτό σημαίνει ότι ο όρος «ερμαφροδιτισμός» έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως εκτός από τις περιπτώσεις αμφίσημης ανατομίας –«αληθής ερμαφροδιτισμός»– για να περιγράψει άτομα τα οποία σήμερα θα αναγνωρίζονταν ως διεμφυλικά/τρανς από τις αντίστοιχες επιστημονικές κοινότητες –«φαινομενικός ερμαφροδιτισμός»– (Δημητρακόπουλος 1912: 268). Για παράδειγμα, σε μια υπόθεση ελβετικού δικαστηρίου η οποία μεταφράστηκε σε ελληνικό νομικό περιοδικό το 1946 και η οποία μνημονεύεται σε σχετικές αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων, αναφέρεται ότι:

Το φύλο ατόμου τινός προσδιορίζεται κατά πρώτον λόγον εκ της φυσικής διαμορφώσεως του, αλλά παραπλεύρως του φυσικού αυτού στοιχείου, υπάρχει και ψυχικόν τοιοούτον το οποίον είναι εντελώς διάφορον αναλόγως του αν πρόκειται περί γυναικός, ή περί ανδρός. Εν προκειμένω ο L. έχει –ή είχε μάλλον– σώμα ανδρός και ψυχική κατάσταση γυναικός.⁶

⁵ Χρησιμοποιώ τον όρο «ερμαφρόδιτος» για να αναφερθώ στα έμφυλα μη-συμβατικά άτομα που χαρακτηρίστηκαν ιστορικά έτσι από τους κυρίαρχους ιατρικούς και νομικούς λόγους. Πρόκειται για έναν ασαφή, προβληματικό όρο τον οποίο δεν υιοθετώ και ο οποίος έχει γίνει αντικείμενο κριτικής από άτομα που επίσημα υπάγονται σε αυτόν. Ο όρος «ίντερσεξ» αποτελεί έναν πιο σύγχρονο και λιγότερο προβληματικό όρο που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ατόμων των οποίων η εκ γενετής ανατομία, ορμονική λειτουργία ή χρωμοσωματική δομή δεν αντιστοιχεί στο απόλυτα αλληλοαποκλειόμενο δίπολο αρσενικό-θηλυκό. Όπως αναφέρεται στην συνέχεια, ιστορικά ο όρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί (ισοπεδωτικά) για να περιγράψει πληθώρα ατόμων που σήμερα θα αυτοπροσδιορίζονταν με άλλους όρους όπως τρανς, ίντερσεξ, ομοφυλόφιλοι κ.ά.

⁶ Από 2-7-1945 απόφαση του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου του Καντονίου Neuchâtel, μεταφρασμένη και δημοσιευμένη στο Περιοδικό *Θέμις* ΝΖ'/1946: 406.

Στις περιπτώσεις που ένα άτομο χαρακτηριζόταν ως ερμαφρόδιτο, στις περισσότερες έννομες τάξεις –και στην ελληνική– το δικαστήριο καλούταν να αποφασίσει ποια ήταν τα επικρατέστερα έμφυλα στοιχεία στο άτομο έτσι ώστε να υπαχθεί σε ένα από τα δυο φύλα που αναγνωρίζονταν νομικά. Στην ίδια απόφαση αναφέρεται: «Ο L., όστις δεν είναι ούτε ανήρ τέλειος, ούτε γυνή τελεία, πρέπει να τον κατατάξωμεν εις το φύλον προς το οποίο περισσότερο πλησιάζει.»⁷ Εδώ μια απροβλημάτιστη θέαση της διαδικασίας της έμφυλης κατηγοριοποίησης ήδη οδηγεί σε αντιφάσεις. Οι ειδικοί που ερμηνεύουν τον ελληνικό Αστικό Κώδικα αναφέρουν:

Περί ερμαφρόδιτων, ήτοι ανθρώπων μετεχόντων αμφοτέρων των φύλων, ο ΑΚ, καθώς και οι σπουδαιότεροι των σύγχρονων κωδίκων δεν περιέχει διάταξιν [...] Κατά το ρ.δ. [ρωμαϊκό δίκαιο], τα τοιαύτα πρόσωπα ανήκουσιν εις το επικρατούν εν αυτοίς γένος [...] Εάν ο άνθρωπος στερήται εξωτερικών σημείων καθιστώντων δυνατήν την διακρίβωσιν του γένους, ή του υπερέχοντος εν αυτώ γένους, όπερ μάλλον απίθανον, γίνεται δεκτόν, ότι ούτος δύναται να είναι υποκείμενον μόνο των εις τον άνθρωπον εν γένει αναγνωριζόμενων έννομων σχέσεων, ουχί δε και των ιδιαίτερων εκείνων, αίτινες προϋποθέτουσιν άνδρα ή γυναίκα, όπως π.χ. ο γάμος (Σόντης 1952: αρ. 34, έμφαση στο πρωτότυπο).

Δύο γένη υπάρχουν, το άρρεν και το θήλυ. Οι ερμαφρόδιτοι ανήκουσιν εις το επικρατούν αυτοίς γένος, ποίον δε τούτο είναι ζήτημα πραγματικόν και δέον να διατάσσηται περί τούτου απόδειξις. Εάν γεννήθη άνθρωπος άνευ εξωτερικών σημείων διακριτικών του γένους αυτού, έχει μόνον τα δικαιώματα τα εν γένει τω ανθρώπω αναγνωριζόμενα, ουχί δε και τα ανήκοντα εις τον άνδρα ή την γυναίκαν. (Τούσης 1962: 177, έμφαση στο πρωτότυπο)

Βλέπουμε εδώ την ανάδυση του φύλου ως ενός αντιθετικού ζεύγους που, σύμφωνα με την θεωρία του Sacks (1992) περί συμμετοχικής κατηγοριοποίησης (ως μηχανισμού κοινωνικής οργάνωσης), θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα τυποποιημένα σχεσιακό ζεύγος. Ένα ζεύγος μάλιστα του οποίου το περιεχόμενο είναι δυνάμει συγκρουσιακό και υπονοεί συγκεκριμένες υποχρεώσεις και δικαιώματα (Μακρη-Τσιλιπάκου 2014).⁸ Εύλογα γεννάται εδώ το ερώτημα ότι αν μόνο «δυο γένη υπάρχουν» τότε πως γίνεται να υπάρχουν άτομα που δεν περιλαμβάνονται απολύτως και αποκλειστικά σε ένα από τα δύο; Αν οι κατηγορίες αυτές είναι αντικειμενικές και αλληλοαποκλειόμενες γιατί πρέπει να διαπιστωθεί δικαστικά το επικρατούν από τα δύο υποτίθεται αλληλοαποκλειόμενα φύλα; Άσχετα από το ότι στην πράξη η έμφυλη κατηγοριοποίηση συχνά αποδείχτηκε λιγότερο ξεκάθαρη και προφανής, ο νόμος δεν

⁷ ό.π. σελ. 406.

⁸ Η Μακρή-Τσιλιπάκου (2014) αναφέρεται στην συγκρότηση του φύλου ως σχεσιακού ζεύγους στα πλαίσια της ανάλυσης συνομιλίας (βλ. επίσης Μακρή-Τσιλιπάκου 2010 για την έμφυλη συγκρότηση μέσω γλωσσικών πρακτικών). Οι Στάμου & Δημοπούλου (2015), προτείνουν ότι είναι χρήσιμη η ανάλυση της έμφυλης διάστασης διαφορετικών κειμένων (οι ίδιες χρησιμοποιούν μυθοπλαστικά τηλεοπτικά κείμενα) προκειμένου «να αναδειχτεί καλύτερα η ρευστότητα και πολυπλοκότητα της (μυθοπλαστικής) κατασκευής των έμφυλων ταυτοτήτων στον λόγο» (Στάμου & Δημοπούλου 2015: 42).

παρείχε χώρο για αποκλίσεις από τις δύο έμφυλες κατηγορίες αλλά κατέφυγε σε διαφορετικές μεθόδους και κριτήρια για να ενταχθούν σε αυτές τα αμφίσημα σώματα. Ακόμα, παρά την ανωτέρω ερμηνεία που θεωρητικά αναφέρεται σε «εν γένει ανθρώπινα δικαιώματα» που είναι ευρύτερα του αθροίσματος των δικαιωμάτων των ατόμων των δύο φύλων, αυτό φαίνεται να είναι μάλλον αδύνατο σε μια έννομη τάξη που από τα κείμενα της «συνάγεται σαφώς ότι μόνο τα δύο φυσικά φύλα δέχεται».⁹ Τα όρια του φύλου ως κατηγορίας φαίνεται εδώ να συμπίπτουν με τα όρια του ανθρώπινου αφήνοντας τα άτομα που είναι λιγότερο κοντά στον πυρήνα των κατηγοριών αυτών («ούτε ανήρ τέλειος, ούτε γυνή τελεία») εκτεθειμένα σε μια μεθοριακή κατάσταση επισφάλειας που ενίοτε καθιστά την ύπαρξη τους αδιανόητη θεσμικά και κοινωνικά (Butler 2008 [1993]: 52).

Κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα ο καθορισμός του φύλου των «ερμαφρόδιτων» ατόμων ανατέθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά στον ιατρικό λόγο, με ελάχιστες τέτοιες υποθέσεις να φτάνουν σε αίθουσα δικαστηρίου (Whittle & Turner 2007: 3.12). Παρόλο που σε καμία στιγμή δεν έπαψαν να υπάρχουν διαφωνίες μέσα στην ιατρική κοινότητα όσον αφορά την μέθοδο και τα κριτήρια καθορισμού του φύλου, από την δεκαετία του 1930 και με την ανάδυση των ιατρικών τεχνολογιών επαναπροσδιορισμού του φύλου, η συζήτηση μετατοπίζεται από τον καθορισμό του φύλου των «ερμαφρόδιτων» ατόμων στην αναζήτηση των αιτιών ύπαρξης διεμφυλικών/τρανς ατόμων (Whittle & Turner 2007: 3.12). Με αυτό τον τρόπο το φύλο επιστρέφει στις αίθουσες των δικαστηρίων συνοδεύει πλήθους ειδικών υγείας και με το καινούριο θεωρητικό εργαλείο της διάκρισης μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου. Η διάκριση αυτή χρησιμοποιήθηκε αρχικά την δεκαετία του '50 στον ιατρικό λόγο για τα θεωρούμενα ως «ερμαφρόδιτα» άτομα αλλά στην συνέχεια την δεκαετία του '60 αποτέλεσε το λογοθετικό όχημα για την κατανόηση της τρανς εμπειρίας και την ανάδυση της τρανς ταυτότητας (Whittle & Turner 2007: 2.1). Μέχρι σήμερα, και παρά της κριτικής που έχει δεχτεί η διάκριση αυτή από πολλές/ους σύγχρονες/ους θεωρητικούς των κοινωνικών επιστημών (Fausto-Sterling 1992, West & Zimmerman 1991), ο λόγος για την διακριτότητα βιολογικού και κοινωνικού φύλου αποτελεί μεγάλο κομμάτι των λόγων, κυρίαρχων και μη, γύρω από την τρανς υποκειμενικότητα.

Στο πλαίσιο της αγωνίας του σύγχρονου κράτους για την απόλυτη αναγνω(ρι)σιμότητα των πολιτών του, η νομοθετική και δικαστική εξουσία καλείται να εξασφαλίσει την απόλυτη ευθυγράμμιση των έμφυλων υποκειμένων με τις επίσημες έμφυλες κατηγορίες. Στο πεδίο του νομικού ορισμού του φύλου το βάρος έπεφτε πάντα στην ανατομία δίνοντας στην έννοια του βιολογικού φύλου ένα έρεισμα αυθεντικότητας. Αυτό το έρεισμα αυθεντικότητας που αποδίδεται στο βιολογικό φύλο ως συγκεκριμένη ανατομική τοπογραφία, συνδέεται με την άποψη των ειδικών υγείας και των γραφειοκρατικών αρχών ότι δεν μπορεί να αλλάξει το φύλο αλλά μονάχα η «εξωτερική του εμφάνιση» (Currah & Moore 2009: 119). Συγκεκριμένα σημεία σωματικής υλικότητας εγκαθιδρύουν την σύνδεση ανάμεσα στο σώμα και τα έγγραφα ταυτοποίησης, ανάμεσα στον εαυτό και τον νόμο (Currah & Moore 2009: 131). Η εκ γενετής ανατομία των γεννητικών οργάνων θεωρείται η «κρυμμένη αλήθεια» του ατόμου που τη φέρει σε αντίθεση με το «ψέμα» της έκφρασης του κοινωνικού φύλου

⁹ Απόφαση 483/1946 Πρωτοδικείου Σερρών, Περιοδικό *Θέμις* ΝΗ'/1946: 27.

αλλά και της ιατρικά επαναπροσδιορισμένης έμφυλης ανατομίας (Currah & Moore 2009: 120). Μέχρι πρόσφατα αποτέλεσε κοινό τόπο για ολόκληρο το δυτικό νομικό κόσμο η αφήγηση για το φύλο που είχε ως βασική της αναφορά τη βιολογία και τον ιατρικό-νομικό καθορισμό του βιολογικού φύλου. Έτσι, ο επαναπροσδιορισμός του φύλου, ακόμα και όταν συνοδεύεται από την ιατρική προσαρμογή της σωματικής ανατομίας στις νομικές επιταγές για το φύλο, εξακολουθεί να εγείρει στον νομικό (και όχι μόνο) λόγο ζητήματα αυθεντικότητας και αλήθειας αλλά και μια ολόκληρη συζήτηση περί «απάτης». Η άποψη ότι «δεν υπάρχει θεμιτή οδός ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό» οδήγησε στην προσπάθεια εκ μέρους των κρατικών αρχών να προστατευθεί το κοινό από την «απάτη» της τρανς ταυτότητας μέσω της αποτύπωσης της πορείας αυτής στα επίσημα έγγραφα ταυτοποίησης (Currah & Moore 2009: 119). Θεωρήθηκε δηλαδή απαραίτητο ως «προστασία του δημόσιου συμφέροντος από απάτη» να υπάρχει εμφανής ένδειξη της έμφυλης ιστορίας του σώματος, της μεσολάβησης δηλαδή επαναπροσδιορισμού του φύλου, ακόμα και αν έχει αλλάξει νομικά ο έμφυλος χαρακτηρισμός του ατόμου (Currah & Moore 2009: 118). Τις τελευταίες δεκαετίες το επιχείρημα περί «απάτης» έχει υποχωρήσει σε πολλές ευρωπαϊκές έννομες τάξεις (παρότι όχι στην ελληνική) υπό το βάρος του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, χωρίς ακόμα να έχει εκλείψει τελείως. Ακόμα, με δεδομένη την σημασία που δίνεται, όπως είδαμε, στην δυνατότητα ταυτοποίησης, σε κάποιες έννομες τάξεις η συζήτηση αυτή έχει δώσει τη θέση της σε μια συζήτηση περί *μονιμότητας* καθώς οι γραφειοκρατικές αρχές υποστηρίζουν ότι η χειρουργική επέμβαση ως προϋπόθεση εγγυάται τη μονιμότητα του νέου φύλου.

Στην ελληνική νομολογία θεωρήθηκε απαραίτητη προϋπόθεση για την αλλαγή των εγγράφων η αναγραφή του επαναπροσδιορισμού του φύλου. Χαρακτηριστικά, το Ειρηνοδικείο Θεσσαλονίκης στην υπ' αριθμ. 131/2013 απόφασή του που αφορά την διόρθωση του ονόματος και φύλου στην ληξιαρχική πράξη γέννησης τρανς άντρα, σημειώνει:

[...] πρέπει η νέα κατάσταση να απεικονίζεται και στα ληξιαρχικά βιβλία, στα οποία προς πιστοποίηση της αλήθειας και για την ασφάλεια των συναλλαγών, πρέπει να αναγράφεται το γεγονός της αλλαγής φύλου μετά από χειρουργική επέμβαση.

Βέβαια τέτοιες ηθικές αποχρώσεις (όπως η αναφορά στην *αλήθεια*) εντός του νομικού λόγου δεν είναι αποκομμένες από την κοινωνική πραγματικότητα, αντιθέτως αποτελούν συμβολικά μηνύματα στο πεδίο του κοινωνικού για το τι είναι αποδεκτό (Barclay κ.ά.. 2009: 7). Η συγκεκριμένη νομική θεώρηση που αντιμετωπίζει το επαναπροσδιορισμένο φύλο ως λιγότερο αληθές αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες κοινωνικές αντιλήψεις γύρω από την τρανς υποκειμενικότητα ως ελλιπή σε αυθεντικότητα αλλά και αξιοπιστία. Έτσι, στην έννοια της «απάτης» συναντιούνται η νομική με την ηθική αποδοκimasία με έναν απόλυτα εκβιαστικό τρόπο σε σχέση με τις δυνατότητες αυτοπροσδιορισμού. Θα μπορούσε φυσικά να ειπωθεί ότι η «απάτη» του κοινωνικού φύλου μπορεί να φανερώσει τον απομιμητικό χαρακτήρα του φύλου συνολικά, αποκαθλώνοντας την θέση του ευθυγραμμισμένου με την ανατομία φύλου ως πρότερου και πρωτότυπου (Butler 2008 [1993]: 252). Αυτή όμως η απάντηση προϋποθέτει ενός είδους αντίθεση με τον κοινωνικό αξιακό κώδικα που

επικαλείται το επιχείρημα της «απάτης». Μια τέτοια αντίθεση όμως δεν μπορεί να αποτελεί προϋπόθεση για την απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Δεν μπορεί, δηλαδή, να προϋποτίθεται η θεωρητική αποδόμηση των νόμων της ηγεμονικής ετεροφυλοφιλίας (και κατά προέκταση των νόμων του κράτους για το φύλο) προκειμένου να μπορέσουν τα τρανς άτομα να τοποθετηθούν εντός ενός ηθικού συστήματος με τρόπο που να έχει για τα ίδια νόημα. Έτσι, η αφήγηση για τον τρανς εαυτό συχνά δεν περνάει από την αποφυσικοποίηση του βιολογικού φύλου αλλά από την φυσικοποίηση του κοινωνικού φύλου με έναν τρόπο που να συνάδει με την αίσθηση του συγκεκριμένου ατόμου για τον εαυτό και τον κόσμο.

2. «Η ερμηνεία είναι μια πράξη εξουσίας»¹⁰

Τα ελληνικά δικαστήρια ασχολήθηκαν με την αλλαγή της ένδειξης του φύλου στα έγγραφα ταυτοποίησης δεκαετίες πριν να υπάρξει τέτοια ρητή πρόβλεψη σε νομοθετικό κείμενο. Η σχετική νομολογία αποκαλύπτει μια αρχική αμφιταλάντευση της δικαστικής πρακτικής η οποία σύντομα όμως σταθεροποιείται στην έκδοση αποφάσεων διόρθωσης της ληξιαρχικής καταγραφής μόνο σε περιπτώσεις επαναπροσδιορισμού του φύλου μέσω ορμονοθεραπείας και ιατρικών επεμβάσεων στα γεννητικά όργανα. Αν και την στιγμή εκδίκασης των εν λόγω υποθέσεων δεν υπήρχε ακόμα ρητή πρόβλεψη στον νόμο, οι δικαστές, ερμηνεύοντας τον νόμο περί ληξιαρχικών πράξεων, έκριναν ότι η διόρθωση αυτή (φύλου και ονόματος) εντάσσεται στο πνεύμα του νόμου σε περιπτώσεις «ερμαφροδιτισμού». Η μετατόπιση της ρητορικής από τον *ερμαφροδιτισμό* στην *διαταραχή φύλου* που αναφέρεται στις πιο πρόσφατες αποφάσεις, συντελέστηκε σταδιακά μεταφέροντας τις αλλαγές των ιατρικών όρων και στις δικαστικές αίθουσες. Η μετατόπιση αυτή δεν αποτυπώνεται νομοθετικά αλλά μόνο εντός των αιτιολογικών μερών των αποφάσεων που εκδίδονται με βάση την σύντομη και ασαφή ρύθμιση η οποία είναι κατ' ουσία το νομικό πλαίσιο που θα έπρεπε να καλύπτει όλο το φάσμα το ζητημάτων που προκύπτουν από την ασυμφωνία του επίσημου έμφυλου χαρακτηρισμού με την ταυτότητα και την έκφραση φύλου. Η ρύθμιση αυτή ήρθε με την τροποποίηση του νόμου περί ληξιαρχικών πράξεων στο αρ. 14 του Ν. 344/1976, όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 2503/1997:¹¹

Μεταβολές που επέρχονται στην κατάσταση του φυσικού προσώπου μετά τη σύνταξη των ληξιαρχικών πράξεων ένεκα νομιμοποίησης, αναγνώρισης, αποκήρυξης, αμφισβήτησης, προσβολής της πατρότητας, υιοθεσίας τέκνου και λύσης υιοθεσίας, διαζυγίου, ακύρωσης γάμου, προσθήκης ή μεταβολής ονόματος, επωνύμου, ιθαγένειας, θρησκευματος ή αλλαγής φύλου, καταχωρίζονται στο περιθώριο της οικείας ληξιαρχικής πράξης, μέσα σε ένα (1) μήνα αφότου αυτές οι μεταβολές έλαβαν χώρα.¹²

Ο όρος *αλλαγή φύλου* ο οποίος χρησιμοποιείται στην συγκεκριμένη ρύθμιση θεωρείται πλέον απαρχαιωμένος από σημαντικό αριθμό ατόμων τα οποία αφορά. Σε

¹⁰ Καραβοκύρης (2013: 83).

¹¹ Ν. 2503/1997 (ΦΕΚ 107/30-5-1997).

http://www.opengov.gr/ytp/wp-content/uploads/downloads/2010/05/n_2503-1997.pdf

¹² Αρ. 14 παρ. 6 ν. 2503/1997.

μεγάλο βαθμό έχει αντικατασταθεί εντός των τριών κοινοτήτων από τον όρο επαναπροσδιορισμός φύλου που θεωρείται πιο ακριβής αλλά και ορθός πολιτικά καθώς υπονοεί «ότι το φύλο δεν ήταν τελικά ποτέ 'άλλο', μονάχα ο προσδιορισμός του» (Γαλανού 2014: 50). Η ασάφεια του τι περιλαμβάνει ο όρος *αλλαγή φύλου* έχει καλυφθεί μέχρι στιγμής, όπως αναφέρθηκε, από την νομολογιακή ερμηνεία των αρμόδιων Πρωτοδικείων που μέχρι πολύ πρόσφατα έκριναν ότι ο όρος αυτός πληρούται μόνο κατόπιν ιατρικής επέμβασης που τροποποιεί τα γεννητικά όργανα, δίνοντας στο άτομο τα ανατομικά χαρακτηριστικά του αντίθετου φύλου από αυτό που αναγράφεται στη ληξιαρχική πράξη γέννησης του:

Ήδη η σωματική διάπλασις του αιτούντος κατόπιν και των γενομένων επ' αυτού προσφάτως αλλεπάλληλων χειρουργικών επεμβάσεων κατά του μαστούς και το έξω γεννητικόν σύστημα ουδόλως διαφέρει της του θήλεως.¹³

Ο αιτών υποβλήθηκε σε χειρουργική επέμβαση αλλαγής φύλου (...) και φέρει πλέον τα ανατομικά χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου, με την αφαίρεση των γεννητικών οργάνων άρρενος και τη δημιουργία τεχνητού κόλπου.¹⁴

Όσον αφορά το ζήτημα της διόρθωσης εγγράφων, ακόμα και μετά τη ρητή νομοθετική πρόβλεψή της, καμία αναφορά δεν υπάρχει στον νόμο για τις προϋποθέσεις και την διαδικασία που την επιτρέπει. Έτσι, όλο το πεδίο της ρύθμισης για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου επαφίεται επί δεκαετίες στους/στις ερμηνευτές/τριες του νόμου οι οποίοι έχουν ορίσει ιστορικά όχι μόνο την διαδικασία νομικού επαναπροσδιορισμού του φύλου αλλά την ίδια την έννοια του φύλου και των διαφορετικών έμφυλων ταυτοτήτων. Για το λόγο αυτό, έχει ιδιαίτερη σημασία ο λόγος των δικαστών στο πλαίσιο δικαστικών αποφάσεων και άλλων σχετικών κειμένων (άρθρα, αναλυτικές κατ' άρθρο ερμηνείες κλπ.) καθώς εκεί βλέπουμε την ερμηνεία του γράμματος αλλά και των σιωπών του νόμου με βάση την κανονικοποιητική νόρμα που βρίσκεται στη βάση του. Στο πλαίσιο αυτό, το έμφυλο πρόταγμα του νομικού λόγου δεν εκφράζεται μόνο από τις ρητές ρυθμίσεις του για το φύλο αλλά, «πιο πολύ ακόμη από αυτό που το δίκαιο 'σκέφτεται' σε ένα βαθύτερο επίπεδο» (Κραβαρίτου 1996: 144) και τον τρόπο που αυτό γίνεται ρητό μέσα από τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των δικαστών:

Και όσον αφορά μεν το φύλον, δέον όπως γίνωσι δεκτά τα εξής: Ο ήδη ισχύων Αστικός Κώδιξ (α.ν.2250/1940), ουδόλως βεβαίως εν ταις διατάξεσι αυτού εισάγει ρητήν διάκρισιν των γενών (ήτοι διάκρισιν του φυσικού προσώπου, ως τούτο ορίζεται δια των αρθρ. 34-60 εις φύλα), πλην όμως εκ του εν γένει πνεύματος αυτού συνάγεται σαφώς ότι μόνο τα δύο φυσικά φύλα δέχεται ούτος.¹⁵

Η έννοια της ερμηνείας αποτελεί βασικό σημείο για την σκέψη γύρω από τον νόμο αλλά και την κρατική κυριαρχία συνολικά. Διαχρονικά υπάρχουν διαφορετικές

¹³ Απόφαση 68/1972 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Δράμας, *Νομικό Βήμα* 20: 1084.

¹⁴ Απόφαση 6843/2007 Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών.

¹⁵ Πρωτοδικείο Σερρών αποφ. 483/1946 Περιοδικό *Θέμις* ΝΗ' σελ. 27.

προσεγγίσεις πάνω στο ζήτημα της ερμηνείας και της σημασίας της για την ισχύ και το περιεχόμενο του νόμου. Η επιμονή των νομικών στην αναζήτηση της πιο «ορθής» μεθόδου ερμηνείας πηγάζει από την πίστη των κλασικών νομικών θεωριών στην μονοσημαντικότητα του νόμου (Καραβοκύρης 2013: 27) αλλά και στις κοινωνικές προσδοκίες για την έννοια του νόμου. Έτσι, επιλέγοντας την κατάλληλη ερμηνευτική μέθοδο επιχειρείται να εξαλειφθεί η όποια γλωσσική αμφισημία μέσω της αναζήτησης του *αληθινού προ-ερμηνευτικού νοήματος* του νόμου και της εκμηδένιση της απόστασης ανάμεσα στο κείμενο του νόμου και τον συντάκτη του (Καραβοκύρης 2013: 27-28). Οι εκπρόσωποι του (κλασικού) νομικού θετικισμού στηρίζουν σθεναρά την ύπαρξη ενός προ-ερμηνευτικού νοήματος του νομοθετικού κειμένου το οποίο μπορεί να διατηρηθεί μέσω μιας αυστηρά σημασιολογικής-γραμματικής ανάλυσης του γράμματος του νόμου (Καραβοκύρης 2013: 27, 44). Η σύγχρονη Ερμηνευτική πηγαίνοντας πέρα από την γραμματική ερμηνεία του νομοθετικού κειμένου αναζητά το αντικειμενικό νόημα του νόμου μέσω μιας εξωκειμενικής ηθικό-πολιτικής ανάγνωσης που θα προσφέρει την ορθότερη λύση στο εκάστοτε νομικό ζήτημα (Καραβοκύρης 2013: 27, 44-45). Και στις δυο περιπτώσεις απορρίπτεται όποια ερμηνευτική αυθαιρεσία δεν μπορεί να αναχθεί μέσω κάποιας από τις κυρίαρχες ερμηνευτικές μεθόδους στην βούληση του/της νομοθέτη και στην εξουσία που αυτός/ή ασκεί κατά την σύνταξη του νομοθετικού κειμένου.

Με τις αλλαγές που φέρνουν οι θεωρητικοί της γλώσσας στην πρόσληψη ενός κειμένου, αναδύονται κάποιες ριζοσπαστικές κριτικές της Ερμηνευτικής που εντάσσουν τις αρχές της σύγχρονης Πραγματολογίας στον νομικό στοχασμό. Καίρια είναι η θεωρία του Austin (1962) για τις γλωσσικές πράξεις όπως την ανέπτυξε ο ίδιος (στα πλαίσια της δικής του «φιλοσοφίας της καθημερινής γλώσσας») αλλά και όπως εξελίχθηκε στην συνέχεια. Παρόλο που το αρχικό θεωρητικό σχήμα του Austin που αναγνώριζε την ύπαρξη συγκεκριμένων επιτελεστικών εκφωνημάτων δεν χρησιμοποιείται πλέον αυτούσιο, η προτροπή του να δούμε τις λέξεις ως πράξεις επηρέασε σημαντικά την σύγχρονη κριτική αντίληψη για τη γλώσσα και την ανάλυσή της (Thomas 1995, Κανάκης 2007). Η κριτική ανάγνωση και μεταφορά της θεωρίας αυτής στον φιλοσοφικό στοχασμό ανέδειξε τον επιτελεστικό χαρακτήρα του νόμου ως βασικό στοιχείο της ισχύος του στο βαθμό που ο νόμος «κάνει να υπάρχει εκείνο το οποίο εντέλλεται και προστατεύει νομικά» (Butler 2008 [1993]: 227).¹⁶

Συγκεκριμένα, η νομική εκφορά χαρακτηρίζεται από τις/τους εκπροσώπους αυτής της προσέγγισης ως ένα εκφώνημα επιτελεστικό, ένα εκφώνημα του οποίου η

---

¹⁶ Εδώ πλέον η έννοια της επιτέλεσης και ο ρόλος της στην συγκρότηση του υποκειμένου χρησιμοποιείται με τον τρόπο που την ανέπτυξε η Butler στο έργο της. Η Butler ξαναδιάβασε την θεωρία του Austin για τον επιτελεστικό χαρακτήρα των εκφωνημάτων μέσα από ένα πρίσμα φουκωικής ανάλυσης αλλά και ποικίλων - ψυχανάλυτικών, φιλοσοφικών, ανθρωπολογικών- θεωρητικών εργαλείων (Αθανασίου 2007: 205). Αποκρυστάλλωσε έτσι τη μεταδομιστική φεμινιστική θεωρία της επιτελεστικότητας (η οποία δεν θα παρουσιαστεί εδώ) επηρεάζοντας σημαντικά τη σύγχρονη Δυτική σκέψη για το φύλο και συγκρότηση του υποκειμένου (βλ. Αθανασίου 2007). Η έννοια του «νόμου» απαντάται συχνά στο έργο της Butler χωρίς όμως να αναφέρεται, ως επί το πλείστον, στις θεσμοθετημένες νομικές επιταγές αλλά σε κοινωνικά επιβεβλημένες νόρμες ή εξουσιαστικές δομές. Παρόλα αυτά, οι θεωρητικοί των κριτικών νομικών σπουδών έχουν στοχευμένα χρησιμοποιήσει την ανάλυση της Butler και αυτή την έννοια της επιτελεστικότητας θεωρώντας την ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο στα πλαίσια της κριτικής νομικής σκέψης (βλ. για παράδειγμα Loizidou 2007).

σήμανση δεν είναι μονολογική αλλά διαλογική (Καραβοκύρης 2013: 53, Παναρέτου 2009: 61-63). Διαπιστώνοντας το κενό ανάμεσα στην/στον συγγραφέα και το κείμενο –την σύνταξη και την εφαρμογή του νόμου εν προκειμένω– η σημασία της ερμηνείας του νόμου από τα αρμόδια όργανα αποκτά διαφορετική βαρύτητα. Το παραδοσιακό σχήμα της κυριαρχίας που βασίζεται στη μονόπλευρη, από πάνω προς τα κάτω, κατεύθυνση της νομοθετικής εξουσίας αναταράσσεται συθέμελα μόλις μπει σε ένα πλαίσιο πραγματολογικής ανάλυσης με όρους επικοινωνιακής σχέσης και όχι μονολογικής επιταγής. Σε αυτό το πλαίσιο έχουμε, όχι μία, αλλά δύο καίριες στιγμές, την στιγμή της σύνταξης του νομοθετικού κειμένου και την στιγμή της ανάγνωσής του από τον/την ερμηνευτή/τρια του ο/η οποίος/α αναδεικνύεται έτσι σε «*κυρίαρχο της σημασίας της εκφοράς*» (Καραβοκύρης 2013: 55). Βέβαια, η απελευθέρωση του/της ερμηνευτή/τριας από τα αυστηρά σημασιολογικά δεσμά του κειμένου δεν είναι αδιαπραγμάτευτη καθώς πάντα παρεμβάλλονται κάποιου τύπου δεσμεύσεις (στρατηγικές, ιστορικές, πολιτικές) τις οποίες δεν μπορεί απλά να αγνοήσει (Καραβοκύρης 2013: 55).

Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι αιρετικές προσεγγίσεις δεν έτυχαν θερμής υποδοχής στους κλασσικούς νομικούς κύκλους καθώς καθιερώνουν μια διαφορετική θεωρία η οποία κλονίζει τις υπάρχουσες παραδοχές για την κυριαρχία και την ισχύ του νόμου. Η πραγματολογική αυτή ανάλυση της επικοινωνιακής σχέσης ανάμεσα στην/στον συγγραφέα και το άτομο/θεσμό που θα διαβάσει-ερμηνεύσει το νομοθετικό κείμενο καθιστά σαφές ότι το προνόμιο της ερμηνείας δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την κυριαρχία καθώς «*στην πραγματικότητα, η εξουσία νοείται ως δύναμη της ερμηνείας*» (Καραβοκύρης 2013: 26). Ως αποτέλεσμα αλλά και ως απόδειξη τούτου μπορούν να ιδωθούν οι μετατοπίσεις στην δικαστική πρακτική οι οποίες δεν προκύπτουν από νομοθετικές αλλαγές αλλά από την αλλαγή στον τρόπο που οι δικαστές-ερμηνευτές διαβάζουν μια ήδη υπάρχουσα ρύθμιση. Με το πέρασμα των χρόνων, από την έναρξη ισχύος μιας ρύθμισης, οι αλληπάλληλοι τρόποι ερμηνείας της, διαμορφώνουν το περιεχόμενο των επιμέρους όρων σε μια αέναη διαδικασία επικαιροποίησης και ευθυγράμμισης με την τρέχουσα κοινωνική ηθική και την νομική κωδικοποίηση της.

2.1 Δικαστική ερμηνεία του φύλου

Στα υπό εξέταση νομικά κείμενα, οι συγγραφείς-δικαστές ξεκινώντας από την βασική παραδοχή ότι στην ελληνική νομική τάξη δεν υπάρχει σαφής ορισμός του φύλου και των έμφυλων ταυτοτήτων, συνάγουν εμμέσως ότι η ανδρική και η γυναικεία ταυτότητα είναι οι μόνες που είναι αποδεκτές. Με βάση αυτή την κοινή παραδοχή και αντλώντας από την Σεξολογία, την Ιατρική, τον Χριστιανισμό και την αυθεντία άλλων Ευρωπαίων δικαστών και νομοθετών, οι ελληνικές δικαστικές αρχές έχουν χαράξει τα όρια του φύλου και των διανοήσιμων έμφυλων ταυτοτήτων σύμφωνα με την εκάστοτε επικρατούσα κοινωνική ηθική. Κατά την διαδικασία αυτή -του δικαστικού ορισμού του φύλου- συχνά συναντάμε αντιφάσεις τόσο στα κριτήρια που θεωρούνται καίρια για την οντολογία του φύλου όσο και στα συμπεράσματα που εξάγονται με βάση τα κριτήρια αυτά. Το γεγονός αυτό, παρόλο που αποκαλύπτει βαθιές ρωγμές στις έμφυλες βεβαιότητες, δεν συνεπάγεται απαραίτητα την αποσταθεροποίηση του συγκεκριμένου ταξινομητικού συστήματος.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι δικαστές που καταπιάστηκαν με τον

επαναπροσδιορισμό του φύλου το έκαναν κυρίως στο πλαίσιο του φαινομένου που κατονόμαζαν ως *ερμαφροδιτισμό*. Η κατηγορία του «ερμαφρόδιτου» δεν προβλέπεται από τον ελληνικό Αστικό Κώδικα αλλά είναι δάνειο από την ιατρική ορολογία. Γύρω από αυτήν την κατηγορία βλέπουμε τις απόπειρες των ερμηνευτριών/τών του νόμου να διατυπώσουν αυταπόδεικτες παραδοχές για την φύση του φύλου οι οποίες αποτελούν την πιο σαφή αποτύπωση της έμφυλης κανονικοποιητικής νόρμας. Σε ερμηνευτικό κείμενο του 1912 εντοπίζεται μια ξεκάθαρη σύζευξη των λόγων που συνθέτουν την νόρμα αυτή:

Το ισχύον παρ' ημίν δίκαιον δεν αναγνωρίζει τους ερμαφρόδιτους ως τρίτην ούτως ειπείν τάξιν όντων, μετεχόντων αμφοτέρων των γενών, και ιδίαν έχόντων νομικήν θέσιν. Αλλ' υπολαμβάνει τούτους πάντοτε κατατακτέους εις το άρρεν ή το θήλυ γένος, αναλόγως των επικρατούντων εκάστοτε παρ' αυτοίς σημείων, των του γένους ενδεικτικών. (Δημητρακόπουλος 1912: 266)

Μετά από αυτή την πρώτη νομική κατηγοριοποίηση με ασαφείς ανατομικούς όρους, το κείμενο αναφέρεται στην διάκριση σε *φαινομενικό* και *αληθή ερμαφροδιτισμό* σύμφωνα με «τα εκ της ιατρικής επιστήμης και της φυσιολογίας διδάγματα» που κάνουν το συγγραφέα να αναρωτηθεί «τι πρέπει να ειπωθεί για τα άτομα τα οποία η φύσις έπλασεν ουδέτερα υπό την έποψιν του φύλου» (Δημητρακόπουλος 1912: 268). Έχοντας διατυπώσει ήδη τον προβληματισμό με όρους που συνδυάζουν την φύση, την ιατρική και την νομική επιστήμη η απάντηση που δίνεται είναι εξίσου «συνδυαστική». Αρχικά, αναφέρεται ως πιθανή λύση το παράδειγμα του Πρωσικού Αστικού Κώδικα που περιλαμβάνει ρητή ρύθμιση για τέτοιες περιπτώσεις. Στην συνέχεια αναφέρεται η δυνατότητα κατ' αναλογία εφαρμογής μιας διάταξης του ελληνικού δικαίου, για την «γέννηση τεράτων», που όριζε ότι σε περίπτωση «παρά φύση γεννήματος» ο ληξιαρχος διορίζει «εμπειροτέχνες» για να αναγνωρίσουν τη φύση του ατόμου (Δημητρακόπουλος 1912: 269). Η επόμενη λύση είναι να γίνει η διάγνωση του φύλου από τους εκπροσώπους του Κλήρου ενώ η τελευταία και επικρατούσα για τον συγγραφέα είναι η απονομή στο άτομο μόνο δικαιωμάτων που δεν αναφέρονται σε ένα από τα δύο φύλα (Δημητρακόπουλος 1912: 269). Η αυτονόητη σύνθεση νομικής ρύθμισης, ιατρικού διδάγματος, φυσικής παραδοχής και θρησκευτικής νοουθεσίας είναι ενδεικτική του λόγου που συναρθρώνεται ιστορικά γύρω από το φύλο στις ελληνικές δικαστικές αίθουσες.

Σε μια απόφαση του 1986 ο δικαστής αναλαμβάνει να ορίσει ευθέως τον όρο «γυναίκα» ως νομική κατηγορία.¹⁷ Αφορμή αποτελεί το γεγονός ότι η μηνύτρια, που έχει επαναπροσδιορίσει το φύλο της, επικαλείται απέναντι στον πρώην σύντροφο και προαγωγό της μια διάταξη που αναφέρεται στην *εκμετάλλευση πόρνης*. Καθώς η συγκεκριμένη διάταξη αναγνώριζε ως πιθανά θύματα του εγκλήματος μόνο τις γυναίκες, ο δικαστής (μετά από ένσταση του κατηγορούμενου) εξετάζει αν η μηνύτρια ανήκει στο ρυθμιστικό πεδίο της διάταξης, αν ανήκει δηλαδή στην κατηγορία «γυναίκα». Σύμφωνα με το κείμενο της απόφασης η μηνύτρια αφού προέβη σε σειρά χειρουργικών επεμβάσεων λόγω «ερμαφροδιτισμού» είχε σωματική διάπλαση «που δεν διέφερε πλέον σε τίποτα από της γυναίκας αλλά και ψυχικά και κοινωνικά

¹⁷ Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών αποφ. 400/1986, Περιοδικό *Νομολογία* ΛΣΤ' σελ. 952.

ταίριαζε χωρίς αμφιβολία μόνο στο γυναικείο φύλο».¹⁸ Μέχρι εδώ βλέπουμε τον συνήθη δικανικό συλλογισμό που θεωρεί ότι η εκ γενετής κατάσταση του «ερμαφροδιτισμού» σε συνδυασμό με την ιατρικά προσαρμοσμένη ανατομία συνεπικουρούμενη από το ψυχικό και κοινωνικό στοιχείο αρκούν για τον επαναπροσδιορισμό του –αρχικά «λάθος διαγνωσμένου»– φύλου του ατόμου. Εδώ όμως έρχεται ο κατηγορούμενος να παρεμβάλλει ένα επιπλέον κριτήριο:

Βέβαια ο κατηγορούμενος υποστηρίζει ότι «η μηνύτρια», παρά τις χειρουργικές επεμβάσεις που έκανε, δεν έχει από άποψη βιολογική και ιατρική τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του γυναικείου φύλου και εννοεί, προφανώς, τα εσωτερικά γεννητικά όργανα (ωοθήκες, σάλπιγγες, μήτρα) που έχει μια γυναίκα εκ γενετής.¹⁹

Καθώς ο νόμος απλά αναφέρεται στον όρο «γυναίκα», αποτελεί σημείο διαπραγμάτευσης ακόμα και η επιμέρους ανατομική τοπολογία που θα θεωρηθεί καθοριστική ως κριτήριο για την υπαγωγή σε αυτήν την κατηγορία. Το κριτήριο αυτό δεν θα βρεθεί στο γράμμα του νόμου αλλά στην εκάστοτε αντίληψη για τα ιατρικά/κοινωνικά/θρησκευτικά αυτονόητα του φύλου. Με αυτό το πεδίο ανοιχτό στην ερμηνεία, ο δικαστής, ως αυθεντικός ερμηνευτής του νόμου, επιφορτίζεται με την καίρια αρμοδιότητα/εξουσία να διαλευκάνει τι «σκέφτεται» ο νόμος, τι «πραγματικά εννοεί»:

Σαν «γυναίκα» όμως η διάταξη του άρθρου 350 ΠΚ δεν εννοεί μόνο εκείνη που βιολογικά και ανατομικά έχει όλα τα γεννητικά όργανα (εσωτερικά και εξωτερικά) από τη γέννηση της. Περιλαμβάνει οπωσδήποτε και αυτή που διαθέτει, έστω και επίκτητα, με διορθωτικές χειρουργικές επεμβάσεις, εξωτερικά γυναικεία όργανα και χαρακτηριστικά (αιδοίο και άλλα φανερά γνωρίσματα του φύλου, όπως μαστούς, γλουτούς κλπ.), τα οποία της δίνουν τη δυνατότητα να συνευρίσκεται φυσιολογικά με άντρες και να θεωρείται απ' αυτούς σαν γυναίκα κατά την τέλεση της συνουσίας ή άλλων γενετήσιων πράξεων. [...] Η αληθινή έννοια του όρου «γυναίκα» που αποδόθηκε προηγουμένα, έχουμε τη γνώμη ότι είναι απόλυτα συνακόλουθη και με το σκοπό της πιο πάνω διατάξεως, δηλαδή με το έννομο αγαθό που προστατεύεται από την συγκεκριμένη ποινική διάταξη.²⁰

Η συγκεκριμένη απόφαση αναδεικνύει τον ρόλο του ερμηνευτή ως κυρίαρχου της σημασίας της νομικής εκφοράς με τον πλέον σαφή τρόπο. Ο δικαστής έρχεται να αποκαλύψει «την αληθινή έννοια του όρου 'γυναίκα'» εξηγώντας τι εννοεί (μάλλον τι δεν εννοεί) ο νομοθέτης και τι ήθελε να συμπεριλάβει στην εν λόγω διάταξη. Ταυτόχρονα επανέρχεται το ζήτημα της ίδιας της έννοιας της κατηγορίας καθώς βλέπουμε να δημιουργούνται διαφορετικά όρια στην κατηγορία «γυναίκα» ανάλογα με το κριτήριο που επιλέγεται ως καίριο αλλά και το σκοπό της κατηγοριοποίησης. Ο σκοπός της εν λόγω κατηγοριοποίησης υποστηρίζεται ότι είναι η προστασία συγκεκριμένου έννομου αγαθού σύμφωνα με τη βούληση του νομοθέτη.

¹⁸ ό.π. σελ. 953.

¹⁹ ό.π. 954.

²⁰ ό.π. 954.

Συγκεκριμένα, η απόφαση αναφέρει ότι «η μηνύτρια είναι γυναίκα, με την έννοια του όρου αυτού που απαιτεί η διάταξη 350ΠΚ» υπονοώντας, δηλαδή, το ίδιο άτομο μπορεί άλλοτε να θεωρηθεί γυναίκα και άλλοτε όχι ανάλογα με το νομικό διακύβευμα (δηλαδή μια διάταξη για το γάμο ή την υιοθεσία μπορεί να απαιτούσε άλλη έννοια του ίδιου όρου). Ακόμα και αν η ανατομία προκρίνεται συνολικά ως κριτήριο, η περαιτέρω εξειδίκευση του κριτηρίου αυτού καταλήγει σε αντικρουόμενα συμπεράσματα ανάλογα με το που θα δοθεί προτεραιότητα, αν θα θεωρηθεί δηλαδή ως βασική ουσία και ως εννοιολογικός πυρήνας της έμφυλης κατηγορίας η γεννητική εξωτερική ανατομία, η αναπαραγωγική ικανότητα, η ορμονική λειτουργία ή η χρωμοσωματική δομή.

Εδώ διαφαίνεται η ιεράρχηση εντός της συγκεκριμένης έμφυλης κατηγορίας καθώς η ευθυγράμμιση μεταξύ αυτών των πεδίων ενσωματότητας θα κρίνει το βαθμό του ανήκειν στην έμφυλη αυτή κατηγορία, με ό,τι συνέπειες φέρνει η υπαγωγή αυτή. Όσον αφορά το δικαστήριο η μηνύτρια είναι «αρκετά» γυναίκα για να συμπεριληφθεί στην εν λόγω διάταξη αφού έχει «έστω και επίκτητα» γεννητικά όργανα που της επιτρέπουν να «συνευρίσκεται φυσιολογικά με άντρες». Αυτή η διατύπωση, αυτό το «έστω και» είναι αυτό που υπονοεί αυτή την ιεράρχηση καθώς μπορεί να είναι «επαρκώς» γυναίκα αλλά, όπως αναφέρθηκε σε άλλη απόφαση, δεν είναι «γυνή τελεία».²¹ Τέλος, όταν στο ανωτέρω απόσπασμα η ετεροφυλόφιλη σεξουαλική συμπεριφορά χρησιμοποιείται ως τόσο κεντρική απόδειξη του φύλου (Bolin 2006 [1994]: 304), πόσο γυναίκα είναι εκείνη η οποία δεν συνευρίσκεται σεξουαλικά με άντρες; Σε άλλο μάλιστα σημείο της απόφασης αναφέρεται ότι «το γεγονός και μόνο ότι η μηνύτρια εκδίδεται επαγγελματικά σε άνδρες με χρηματική αμοιβή, επιβεβαιώνει και ισχυροποιεί τη θέση της σαν γυναίκα».²² Η εκδοχή της θηλυκότητας που συνδέεται με την σεξουαλική εργασία, παρά την παραβατικότητά της, έρχεται να αποτελέσει ένα όχημα διανοησιμότητας για την συγκεκριμένη υποκειμενικότητα καθώς την καθιστά γυναίκα μέσω της υπαγωγής της σε μια από «τις διάφορες κατηγορίες γυναικών όπως την σύζυγο, τη μητέρα, τη χήρα, την πόρνη, τη μισθωτή κλπ.» που είναι και οι μόνες αναγνωρίσιμες από τον συγκεκριμένο νομικό πολιτισμό (Κραβαρίτου 1996: 145).

Σε άρθρο που δημοσιεύεται σε ελληνικό νομικό περιοδικό ένα χρόνο μετά την ανωτέρω απόφαση, τα ίδια ιατρικά κριτήρια χρησιμοποιούνται καταλήγοντας σε μια άλλη κατηγοριοποίηση. Το άρθρο αναφέρεται στο «επιτρεπτόν της δι' επεμβάσεως αλλαγής φύλου», δηλαδή διερευνά το κατά πόσο οι επεμβάσεις για τον επαναπροσδιορισμό του φύλου συνεπάγονται ποινική ευθύνη των χειρουργών που τις διενεργούν (Ιακώβου 1987: 479). Εκτός όμως από τις επεμβάσεις σε «ερμαφρόδιτα» άτομα αναφέρεται και στην περίπτωση επεμβάσεων επαναπροσδιορισμού φύλου σε «ομοφυλόφιλους»²³ εννοώντας τα άτομα που

²¹ Από 2-7-1945 απόφαση του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου του Καντονίου του Neuchâtel, μεταφρασμένη και δημοσιευμένη στο Περιοδικό Θέμις ΝΖ' /1946: 406.

²² Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών αποφ. 400/1986, Περιοδικό Νομολογία ΛΣΤ' σελ. 954.

²³ Η έννοια του ομοφυλόφιλου χρησιμοποιείται εδώ σε αντίστιξη προς τον ερμαφρόδιτο. Η διάκριση παραπέμπει στην προαναφερθείσα διάκριση σε αληθή και φαινομενικό ερμαφροδιτισμό, μόνο που στη θέση του φαινομενικού ερμαφροδιτισμού χρησιμοποιείται ο όρος ομοφυλοφιλία. Ο όρος αυτός χρησιμοποιούνταν σε ευρεία κλίμακα με αναφορά στις τρανς γυναίκες καθώς στο βαθμό που δεν αναγνωριζόταν η ταυτότητα φύλου τους, οι σχέσεις που συνάπτονταν με άντρες (και, άρα, κατά αυτήν

καταφεύγουν σε τέτοιες επεμβάσεις χωρίς να έχει παρατηρηθεί σε αυτά κάποια ανατομική αμφισημία:

Εν αντιθέσει όμως προς το ανωτέρω παθολογικόν φαινόμενον του ερμαφρόδιτου, όπου επιβάλλεται η δι' επεμβάσεως αποκατάστασις της υγείας του ατόμου τούτου, υπάρχει και η περίπτωση των ομοφυλοφίλων ατόμων, τα οποία ενώ έχουν τα διακριτικά γνωρίσματα του ανδρός, επιθυμούν να εμφανίζονται ως γυναίκες. Δηλαδή φορούν γυναικεία ενδύματα βάζουν τα μαλλιά τους, κάνουν ενέσεις προς διόγκωσιν των μαστών, ως και επέμβασιν δια την φαινομενικήν αλλαγὴν φύλου. Πλην όμως παρά τας ως άνω ενεργείας των να αλλάξουν φύλον, βιολογικώς και συμφώνως προς τα επιστημονικά δεδομένα συνεχίζουν να ανήκουν μέχρι θανάτου εις τον χρωμοσωματικόν τύπον του άρρενος φύλου και εις ουδεμίαν περίπτωσιν είναι δυνατόν να γίνουν από άνδρες γυναίκες. Δηλαδή να αποκτήσουν ωθήκας, σάλπιγγας και μήτραν και συγχρόνως να αλλάξουν και τα φυλετικά των χρωμοσώματα και να γίνουν από XY εις XX. (Ιακώβου 1987: 479)

Σε αυτή την ερμηνεία το φύλο εντοπίζεται βαθιά κρυμμένο στην χρωμοσωματική δομή με αποτέλεσμα να μην αρκεί η ανατομία των γεννητικών οργάνων για να το επαναπροσδιορίσει. Με βάση την συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση καθίσταται προφανής ο λόγος που πολλά άτομα επικαλούνται ακόμα και σήμερα τον «ερμαφροδιτισμό» ως αιτιολογία για τον επαναπροσδιορισμό του φύλου τους καθώς μια άλλη αφήγηση για τον εαυτό φέρει εδώ το ρίσκο της απόρριψης της νομικής αναγνώρισης τους.

Συνεπώς επιστημονικώς είναι φύσει αδύνατον να επέλθη δια της επεμβάσεως αλλαγή φύλου και ως εκ τούτου οιαδήποτε δικαστική απόφασις ή διοικητική πράξις περί αλλαγής φύλου είναι απαράδεκτος, ως αντιβαίνουσα εις τα της φύσεως του ανθρώπινου γένους. (Ιακώβου 1987: 480)

Το συγκεκριμένο άρθρο, που διατυπώνει ρητή διαφωνία με την ανωτέρω απόφαση, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι χειρουργοί που κάνουν τέτοιου είδους επεμβάσεις θα έπρεπε να διώκονται με την κατηγορία της βαριάς σωματικής βλάβης καθώς:

Η δι' επεμβάσεως δήθεν αλλαγή φύλου, εις την περίπτωσιν του ομοφυλοφίλου, όχι μόνον δεν είναι επιστημονικώς δυνατή, αλλ' ως μια βλαβερή ενέργεια, κοινωνικώς αδικαιολόγητος και λίαν επικίνδυνος δια την

την άποψη, ομόφυλους τους) τις κατέτασσαν στην κατηγορία των ομοφυλοφίλων. Η ισοπεδωτική αυτή διάκριση, πέρα από την μη αναγνώριση της τρανς θηλυκότητας, διαγράφει και ένα ολόκληρο εύρος έμφυλων και σεξουαλικών ταυτοτήτων όπως είναι οι τρανς γυναίκες που συνάπτουν σχέσεις με γυναίκες (Bolin 2006 [1994]: 304), οι ομοφυλόφιλοι άντρες που δεν είναι θηλυπρεπείς με τον τρόπο που περιγράφεται στο άρθρο και φυσικά οι τρανς άντρες. Συγκεκριμένα για τους τρανς άντρες αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ από τη νομολογία φαίνεται από πολύ νωρίς να καταγράφονται τέτοιες περιπτώσεις, σε κείμενα που καταπιάνονται θεωρητικά με το θέμα, οι περιπτώσεις αυτές μένουν στην αφάνεια ενισχύοντας την μη ορατότητα της συγκεκριμένης ταυτότητας στο ελληνικό συγκείμενο. Ούτε γίνεται μια αντίστοιχη σύνδεση φαινομενικού ερμαφροδιτισμού και γυναικείας ομοφυλοφιλίας όπως θα ήταν αναμενόμενο και όπως έχει γίνει σε διεθνείς σεξολογικούς κύκλους.

σωματική, βιολογική και ψυχική υγείαν του ατόμου [...] η συναίνεση του οποίου δεν αίρει ένεκα τούτου, τον άδικον χαρακτήρα της πράξεως. (Ιακώβου 1987: 480)

Η ακραία αυτή θέση ευτυχώς δεν υιοθετήθηκε στην ελληνική δικαστική πρακτική, γεγονός που θα είχε αποτελέσει τεράστιο εμπόδιο στην διαδικασία επαναπροσδιορισμού του φύλου ατόμων που επιθυμούν χειρουργικές σωματαλλαγές. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι άρθρα όπως το παραπάνω που δημοσιεύονται σε υψηλού κύρους νομικά περιοδικά, παρόλο που δεν έχουν κάποια δεσμευτικότητα, ασκούν μεγάλη επιρροή στις νομικές εξελίξεις. Τα επιχειρήματα και τα πορίσματα τους –όσο αυθαίρετα κι αν είναι– χρησιμοποιούνται από δικηγόρους αλλά και από δικαστές για την αιτιολόγηση των αιτημάτων και των αποφάσεων τους αντίστοιχα. Οι μετέπειτα αποφάσεις στηρίζονται σε εκείνες που προηγήθηκαν χρονικά (η ονομαζόμενη *νομολογία*) δημιουργώντας έτσι μια αλυσίδα αυθεντίας που χάνεται στο διηνεκές. Η παράθεση σχετικής νομολογίας ενισχύει την αιτιολόγηση αιτήσεων και αποφάσεων χωρίς τον προβληματισμό αν ο πρώτος κρίκος αυτής της ερμηνευτικής αλυσίδας είναι μια παντελώς αυθαίρετη παραδοχή ενός νομικού επιστήμονα του οποίου το κύρος και μόνο αρκεί για να τεκμηριώσει την ορθότητα της παραδοχής.

Σε άλλο νομικό περιοδικό, σε άρθρο της επόμενης χρονιάς (1988), το οποίο αναφέρεται στις επεμβάσεις επαναπροσδιορισμού του φύλου στο πλαίσιο της διερεύνησης της νομικής ευθύνης του/της χειρουργού στο σύγχρονο δίκαιο επεξηγείται ότι η θέση αυτή έρχεται σε αντίθεση με το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα αυτοδιάθεσης του ατόμου γι' αυτό και δεν έχει επικρατήσει (Καράμπελας 1988: 490). Το συγκεκριμένο άρθρο υιοθετεί την κατηγοριοποίηση που προαναφέρθηκε, σε *ερμαφρόδιτους* και *ομοφυλόφιλους*, καταλήγοντας στο ίδιο συμπέρασμα όσον αφορά την δεύτερη περίπτωση, ότι δηλαδή δεν επέρχεται «πραγματική αλλαγή φύλου» οπότε δεν πρέπει να αλλάζει και η νομική τους κατάσταση (Καράμπελας 1988: 489-490). Το μόνο σημείο διαφοροποίησης είναι η ποινική ευθύνη του/της χειρουργού η οποία σύμφωνα με αυτή την άποψη δεν στοιχειοθετείται (μεταξύ άλλων) λόγω του ότι δεν φαίνεται να βλάπτεται το «κοινωνικό συμφέρον» (Καράμπελας 1988: 490). Πάντως και τα δύο άρθρα συμφωνούν ότι οι κοινωνικές και νομικές συνέπειες της έμφυλης κατηγοριοποίησης πρέπει να παραμείνουν ευθυγραμμισμένες με τα χρωμοσώματα του ατόμου παρά με την έκφραση του φύλου αλλά και την ανατομία που μπορεί να φέρει μετά από χειρουργικές επεμβάσεις. Το γεγονός αυτό δημιουργεί διάφορες απορίες και αντιφάσεις καθώς το κριτήριο της χρωμοσωματικής δομής έρχεται σε αντίθεση με την ανάδειξη της γεννητικής ανατομίας σε απαραίτητο σημείο εδραίωσης της έμφυλης ταυτότητας.²⁴ Ταυτόχρονα η πραγματικότητα στην οποία καταλήγει έρχεται ευθέως σε σύγκρουση με της επιταγές της έμφυλης νόρμας. Χωρίς την νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμένου εγχειρητικά φύλου θα προέκυπταν υποκείμενα των οποίων η έκφραση φύλου αλλά και η ανατομία θα βρίσκονταν σε αντίθεση με την νομική τους περιγραφή. Η ύπαρξη όμως «νομικά αναγνωρισμένων γυναικών με πέος και αντρών

---

²⁴ Καθώς τα δύο αυτά κριτήρια μπορεί είτε εκ γενετής είτε λόγω επεμβάσεων να βρίσκονται σε αναντιστοιχία μεταξύ τους.

με κόλλο» (Whittle & Turner 2007: 6.10) είναι ακριβώς η πραγματικότητα που υποτίθεται ότι ο συγκεκριμένος νομικός πολιτισμός προσπαθεί να αποφύγει θέτοντας τις ιατρικές επεμβάσεις στα γεννητικά όργανα ως προαπαιτούμενο για την νομική αναγνώριση του επαναπροσδιορισμένου φύλου. Τέτοιες αντιφάσεις εντοπίζονται και στο σκεπτικό που προκρίνει την χειρουργική επέμβαση στα γεννητικά όργανα ως καίρια στιγμή επαναπροσδιορισμού του φύλου. Μεταξύ άλλων χρησιμοποιείται το επιχείρημα ότι η κοινωνική συμπεριφορά με εκδηλώσεις άλλου φύλου από αυτό στο οποίο το άτομο κατατάσσεται επίσημα «προσκρούει στο ηθικό αίσθημα και την έννομη τάξη» (Βαθρακοκοίλης 1996: 506). Αυτό το επιχείρημα δεν καταλήγει λογικά στην ανάδειξη της γενετικής ανατομίας σε μοναδικό κριτήριο για τον επαναπροσδιορισμό του φύλου –θα λέγαμε ότι καταλήγει ακριβώς στο αντίθετο συμπέρασμα– και όμως απροβλημάτιστα έχει ενταχθεί σε αυτήν ακριβώς την γραμμή αιτιολόγησης. Η πολιτική όμως γύρω από την νομική αναγνώριση του φύλου επικαλείται διαφορετικά κριτήρια (εσωτερικά ή εξωτερικά) προκειμένου να επιβεβαιώσει σε κάθε περίπτωση τις αρχές της έμφυλης συγκρότησης που θεωρούνται φυσικές και αναγκαστικές στο ευρω-αμερικανικό παράδειγμα (Bolin 2006 [1994]: 269).

Βλέπουμε συνεπώς ότι, στην προσπάθεια να οριστεί νομικά το φύλο με *αντικειμενικά* κριτήρια, οι κυρίαρχοι λόγοι καταλήγουν σε αντιφάσεις που υπονομεύουν την σταθερότητα των κατηγοριών που οι ίδιοι προτείνουν. Υπάρχει σε αυτό το συμπέρασμα μια αίσθηση τέλους, μια υπόνοια λύσης του προβλήματος μέσα από την ανάδειξη της σχετικότητας και της αντιφατικότητας ενός συστήματος που εντοπίζει την ίδια του την αξία στην αντικειμενικότητα και συνοχή που ευαγγελίζεται. Η ανάδειξη λοιπόν της έλλειψης αυτών των ιδιοτήτων μέσα από την αποκάλυψη της αμφισημίας των υποτιθέμενα στεγανών κριτηρίων έμφυλης κατηγοριοποίησης κουβαλάει σε ένα βαθμό μια υπόσχεση αποκατάστασης. Σαν να ήταν η κυρίαρχη έμφυλη νόρμα ένα στέρεα δομημένο πλασματικό πλαίσιο του οποίου ο σαθρός πυρήνας θα αποκαλυφθεί μέσω του εντοπισμού των θεωρητικών του ασυνεχειών και τα υποκείμενα που έχουν υποστεί την βία και τον παραλογισμό της νόρμας αυτής «θα γνωρίσουν την αλήθεια και η αλήθεια θα τα απελευθερώσει».²⁵ Η ανάδειξη όμως των αδιεξόδων που προκύπτουν από την προσπάθεια στεγανοποίησης των κριτηρίων της νομικής έννοιας του φύλου δεν οδηγεί στην κατάρρευση του οικοδομήματος της επίσημης έμφυλης κατηγοριοποίησης (Currah 2009: 250). Οι κρατικές πολιτικές περιλαμβάνουν πολλές λογικές ασυνέχειες γεγονός όμως που δεν μειώνει στο ελάχιστο την ισχύ τους. Η εντύπωση πως η έλλειψη ιδεολογικής συνοχής και η ανάδειξη των λογικών αντιφάσεων εντός ενός συστήματος οδηγεί στην κατάρρευση του αποτελεί, στους ακαδημαϊκούς και ακτιβιστικούς κύκλους, μια συνήθη ψευδαίσθηση η οποία εδράζεται στην υπόθεση ότι η κρατική ιδεολογία και πολιτική βασίζεται στην συνέπεια της (Currah 2009: 250). Η απόλυτη συνέπεια όμως δεν αποτελεί προϋπόθεση της κυριαρχίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ανάδειξη των αντιφάσεων των κυρίαρχων λόγων για την ταυτότητα του φύλου στερείται νοήματος. Πέρα από την συμβολή στην προώθηση νομικών μεταρρυθμίσεων, δεν είναι αμελητέα η ανακούφιση και η ενδυνάμωση που φέρνει η αποκαθήλωση της επίσημης *αλήθειας* για το φύλο και την σεξουαλικότητα σε όσες/ους από εμάς νιώθουν την

²⁵ Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο 8: 32, Καινή Διαθήκη.

εμπειρία τους να διαφέρει σημαντικά από την αφήγηση αυτή. Αυτή η ενδυνάμωση παρόλο που δεν μπορεί να αντικαταστήσει την κοινωνική και νομική αναγνώριση, οι οποίες δεν πρέπει να υποτιμούνται, μπορεί να αποτελέσει ένα από τα εργαλεία που καθιστούν βιώσιμη μια έμφυλα παραβατική ζωή σε ένα κοινωνικά αφιλόξενο πλαίσιο, όπως είναι το ελληνορθόδοξο ετεροκανονικό συγκείμενο.

2.2 Εξελίξεις σε νομοθεσία και νομολογία

Στις πιο πρόσφατες δικαστικές αποφάσεις η ρητορική είναι πλέον διαφορετική, με σύντομες αναφορές στην μετεγχειρητική ανατομία και χωρίς φιλοσοφικές αναζητήσεις σε σχέση με την ουσία του φύλου. Το σκεπτικό της απόφασης είναι τυποποιημένο (συντά και οι αιτήσεις στις οποίες απαντάει) και επαναλαμβάνεται σε πολλές αποφάσεις αιτιολογώντας την *αλλαγή φύλου* στη βάση της ψυχιατρικής διάγνωσης της *διαταραχής φύλου* ή του *τρανσεξουαλισμού* ή κάποιας άλλης παρόμοιας διατύπωσης. Στην συνέχεια –αν βέβαια υπάρχουν όλα τα απαραίτητα δικαιολογητικά και κυρίως οι ιατρικές βεβαιώσεις από τον/την ψυχίατρο και τους/τις χειρουργούς– το αίτημα γίνεται δεκτό με μια πρόταση όπως η ακόλουθη:

Το γυναικείο [ή αντρικό ανάλογα με την περίπτωση] φύλο και το όνομα [...] αποτελεί απαραίτητο και χαρακτηριστικό στοιχείο της προσωπικότητας του και πρέπει η νέα κατάσταση, αναφορικά με το φύλο και το όνομα του, να απεικονίζεται και στα ληξιαρχικά βιβλία, στα οποία προς πιστοποίηση της αλήθειας και για την ασφάλεια των συναλλαγών πρέπει να αναγράφεται το γεγονός της αλλαγής φύλου κατόπιν χειρουργικής επέμβασης.²⁶

Η αποσύνδεση της νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας του φύλου από ιατρικές διαδικασίες, και κυρίως από χειρουργικές επεμβάσεις, αποτελεί καίριο αίτημα των τρανς κοινοτήτων λόγω των πολλαπλών αποκλεισμών που δημιουργούνται καθώς οι επεμβάσεις αυτές μπορεί να μην είναι προσιτές ή επιθυμητές για ποικίλους λόγους. Για παράδειγμα το μεγάλο οικονομικό κόστος ή λόγοι υγείας μπορεί να μην επιτρέπουν την πρόσβαση σε συγκεκριμένες σωματαλλαγές. Επίσης αποκλείεται η δυνατότητα αναπαραγωγής γεγονός που έχει αποτελέσει ένα σημαντικό πεδίο διαπραγμάτευσης για τις τρανς κοινότητες διεθνώς. Η υποχρεωτική στείρωση (μέσω χειρουργικών επεμβάσεων) ως προαπαιτούμενο για την νομική αναγνώριση του φύλου έχει πρόσφατα χαρακτηριστεί από τον ΟΗΕ βασανιστήριο.²⁷ Τέλος, η επιθυμητή έμφυλη ανατομία συχνά δεν ευθυγραμμίζεται πλήρως με τις νομικά διαθέσιμες έμφυλες εκδοχές του εαυτού. Υπάρχουν δηλαδή άτομα που επιλέγουν μόνο ορισμένες –ή και καμία– σωματαλλαγές, με αποτέλεσμα να μην μπορούν ποτέ να ευθυγραμμίσουν τα έγγραφα τους με τον αυτοπροσδιορισμό τους αλλά και συχνά με την εικόνα τους όπως «διαβάζεται» κοινωνικά. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η αξία των σωματαλλαγών εντοπίζεται από τα άτομα μόνο στην ευθυγράμμιση που φέρνει ενώπιον του νόμου. Η εμφάνιση, το στυλιζάρισμα του σώματος και η ανατομία που ταιριάζει με την αίσθηση που έχουν για το φύλο τους αποτελεί για πολλούς/ούς βασική

²⁶ Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών, αποφ. 6843/2007.

²⁷ Το κείμενο της Έκθεσης του ΟΗΕ στα Αγγλικά (βλ. §5 78, 79):

http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf

προτεραιότητα και όχι ένα παρεπόμενο των νομικών προϋποθέσεων επαναπροσδιορισμού του φύλου. Δεν πρέπει να υποτιμάται το γεγονός ότι η υλικότητα του έμφυλου σώματος αποτελεί για πολλά τρανς (και όχι μόνο) άτομα βασικό σημείο της ταυτότητας και της έμφυλης εμπειρίας τους (Prosser 1998: 33).

Η κυριολεκτικότητα του να περνάς ως άντρας ή ως γυναίκα, η ανάγκη της εξωτερίκευσης της αίσθησης του φύλου μέσω της αποτύπωσής της σε αναγνωρίσιμες σωματικές τοπολογίες και πρακτικές καθιστούν την σημασία της σάρκας για τον εαυτό απολύτως καίρια. Μέσω των επεμβάσεων επαναπροσδιορισμού του φύλου το υλικό σώμα αναγνωρίζεται ως ένα πεδίο *de facto* σημαντικό και ουσιώδες για τον αυτοπροσδιορισμό, το οποίο είναι ανοιχτό σε παρεμβάσεις και ανασηματοδοτήσεις (Prosser 1998: 86). Η προϋπόθεση όμως οποιασδήποτε χειρουργικής επέμβασης για την νομική αναγνώριση της ταυτότητας του φύλου κρίνεται ως τουλάχιστον εκβιαστική από τις τρανς κοινότητες διεθνώς και σε πολλές έννομες τάξεις (π.χ. Ισπανία, Αγγλία, Νορβηγία)²⁸ η προϋπόθεση αυτή έχει ήδη καταργηθεί.

Στην ελληνική έννομη τάξη, μετά από τις επίμονες προσπάθειες των εκπροσώπων της τρανς κοινότητας²⁹ βρισκόμαστε ακριβώς στο μεταίχμιο μιας πιθανής νομοθετικής αναθεώρησης του υπάρχοντος πλαισίου. Από τον Απρίλιο του 2015 έχει συσταθεί ειδική νομοπαρασκευαστική επιτροπή για την τροποποίηση της νομοθεσίας σχετικά με την νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου³⁰ ενώ τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου δημοσίευσε πολυσέλιδο κείμενο συστάσεων με τίτλο «Διεμφυλικά άτομα και νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου». ³¹ Σύμφωνα με το από 6/6/2016 δελτίο τύπου του Υπ. Δικαιοσύνης:

[...] η θέσπιση του νέου νομοθετικού πλαισίου για την αναγνώριση της ταυτότητας φύλου αποτελεί προτεραιότητα για την κυβέρνηση και έχει ήδη δρομολογηθεί από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή που επεξεργάστηκε το νομοσχέδιο για το νέο Σύμφωνο Συμβίωσης εργάζεται εντατικά για τη σύνταξη του σχετικού νομοσχεδίου. [...] Τους επόμενους μήνες η σχετική νομοθετική πρωτοβουλία θα προωθηθεί προς ψήφιση. Η νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου θα διασφαλίσει θεμελιώδη δικαιώματα μιας μερίδας συμπολιτών μας, σύμφωνα και με τις συστάσεις διεθνών οργανισμών.³²

Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή έρχεται μια νομολογιακή εξέλιξη που αλλάζει τελείως τα δεδομένα και αναδεικνύει ακριβώς τον τρόπο που η ερμηνεία του νόμου καθίσταται

²⁸ <https://rainbow-europe.org/#0/8701/8707>

²⁹ <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2014/06/06>
<https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2016/02/12>

³⁰ Βλ. Υπουργική Απόφ. αριθμ. 20692/7.4.2015 για την Σύσταση και συγκρότηση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επιτροπής με αντικείμενο την κατάρτιση σχεδίου νόμου για την τροποποίηση της νομοθεσίας περί συμφώνου συμβίωσης και για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου, τη σύνταξη της σχετικής αιτιολογικής έκθεσης και της έκθεσης αξιολόγησης συνεπειών ρυθμίσεων (ΦΕΚ Β' 696/24.4.2015).

³¹ http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/diakriseis/SYSTASEIS_Nomiki%20anagnorisi%20taytotitas%20fyliou.pdf

³² <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/APXIKH/tabid/64/ctl/details/itemid/2545/mid/797/.aspx>

πεδίο εξουσίας ιδιαίτερης βαρύτητας. Μετά από αίτηση τρανς άντρα για την αλλαγή φύλου και ονόματος στη ληξιαρχική καταγραφή του, εκδίδεται η υπ' αριθμ. 418/2016 του Ειρηνοδικείου Αθηνών που υιοθετεί ένα ριζοσπαστικό σκεπτικό για τα μέχρι τώρα ελληνικά νομολογιακά δεδομένα. Η εν λόγω απόφαση κάνει δεκτή την αίτηση διόρθωσης παρά το γεγονός ότι ο αιτών δεν έχει προβεί σε χειρουργική τροποποίηση των γεννητικών οργάνων καθώς:

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, τούτο δεν πρέπει να θεωρηθεί πρόβλημα για τις αιτούμενες αλλαγές στην ληξιαρχική πράξη γέννησης. Συγκεκριμένα, η υποχρεωτική στείρωση, η χειρουργική αλλαγή φύλου με αφαίρεση των γεννητικών οργάνων από θήλυ σε άρεν και αντίστροφα, σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την αναγνώριση της αλλαγής φύλου στα διεμφυλικά άτομα (όπως η αιτούσα) κρίνεται ότι είναι υπερβολική απαίτηση και πρακτική και παραβιάζει το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), σύμφωνα με την οποία «καθένας έχει το δικαίωμα στον σεβασμό της προσωπικής και οικογενειακής του ζωής, του οίκου του και των επικοινωνιών του». Επίσης, οι παραπάνω υποχρεώσεις προσκρούουν στο δικαίωμα για ισότητα και μη επιβολή διακρίσεων των άρθρων 2 και 26 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR).³³

Η ανωτέρω απόφαση εκδίδεται εντός του ίδιου εθνικού νομοθετικού πλαισίου που ίσχυε και για τις αποφάσεις που θεωρούσαν ως προϋπόθεση της διόρθωσης ληξιαρχικής πράξης την χειρουργική τροποποίηση των γεννητικών οργάνων. Όπως αναφέρει ο δικηγόρος που χειρίστηκε την υπόθεση στην ουσία, «το Δικαστήριο προσδίδει ένα εντελώς διαφορετικό νόημα στην έννοια της 'αλλαγής φύλου'»³⁴ φέρνοντας στο προσκήνιο το ρόλο της ερμηνεύτριας του νόμου ιδίως σε περιπτώσεις ρυθμίσεων με τόσο αφαιρετικές διατυπώσεις. Διαφαίνεται εδώ η κυκλική σχέση ανατροφοδότησης μεταξύ νόμου και κοινωνικής ηθικής, ο τρόπος δηλαδή που κάθε νομικός πολιτισμός στηρίζει και στηρίζεται στην κοινωνική ηθική, την διαμορφώνει και την αντανακλά, την γεννά και απορρέει ταυτόχρονα από αυτή. Το αποτύπωμα της κυκλικής αυτής σχέσης δεν θα βρεθεί αποκλειστικά στο γράμμα του νόμου αλλά και στους τρόπους με τους οποίους ο νόμος ερμηνεύεται και εφαρμόζεται. Το αποτύπωμα αυτό θα βρεθεί ακόμα στο άρρητο αλλά αυτονόητο (με βάση τις εκάστοτε κυρίαρχες αντιλήψεις) πνεύμα του νόμου. Υπάρχει ένα σύνολο από νόμους που αντανακλάται στις ρυθμίσεις χωρίς να υπάρχει αναγκαία επίκληση σε αυτό. Έτσι, η συγκεκριμένη ρύθμιση, ενώ έρχεται να περιφρουρήσει την κυρίαρχη θεώρηση για τις δυνατότητες έμφυλης ύπαρξης ταυτόχρονα είναι –άθελα της– ανοιχτή στις μετατοπίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας για το τι θεωρείται ότι είναι το φύλο και τότε «αλλάζει».

3. Συμπεράσματα

Μέσα από την άσκηση πολιτικών αναγνώρισης ο νομικός λόγος περιχαράκωνει τους όρους της *δικαιικής ύπαρξης* των υποκειμένων εντός του πλαισίου συγκεκριμένων κατηγοριών διανοητότητας που βρίσκονται σε συμφωνία με τον τρόπο που *σκέφτεται* η εκάστοτε έννομη τάξη (Κραβαρίτου 1996: 145). Στο παρόν άρθρο είδαμε το ρόλο της

³³ Ειρηνοδικείο Αθηνών, απόφ. 418/2016 http://elawyer.blogspot.gr/2016/06/blog-post_30.html

³⁴ ό.π.

έννοιας της κατηγοριοποίησης στην διαδικασία αυτή και συγκεκριμένα στον έμφυλο χαρακτηρισμό εντός του ελληνικού νομικού πλαισίου αλλά και την ιδιαίτερη σημασία της δικαστικής ερμηνείας στην διαμόρφωση των αναγνωρισμένων έμφυλων ταυτοτήτων. Η ερμηνεία φωτίστηκε ως διαδικασία με ιδιαίτερη ισχύ, μέσα από την οποία οι ίδιες οι λέξεις, οι έννοιες, που χρησιμοποιεί ο/η νομοθέτης για την κωδικοποίηση μιας νόρμας υπόκεινται σε ανανοηματοδοτήσεις στο πεδίο της κοινωνικής ηθικής, ξαναγράφοντας συνεχώς τον νόμο μέσα από τις αλληπάλληλες αναγνώσεις του. Με αυτό τον τρόπο, το παρόν άρθρο αποπειράθηκε να συμβάλλει στην προβληματοποίηση της θέσης της κατηγορίας ως μίας έννοιας α-ιστορικής και αμετάβλητης. Φέρνοντας τους προβληματισμούς των κριτικών της γλωσσολογίας στο πεδίο του νομικού στοχασμού, η έμφυλη κατηγοριοποίηση και η γραφειοκρατική αποτύπωσή της καθίσταται ένα πεδίο διαπραγμάτευσης, ερμηνείας αλλά και σύγκρουσης. Τέλος, έγινε μια ανασκόπηση των νομοθετικών εξελίξεων γύρω από το ζήτημα αλλά και των νομολογιακών διαφοροποιήσεων στο πεδίο της ερμηνείας των σχετικών ρυθμίσεων. Αναδείχθηκε πως, αποδίδοντας διαφορετικό νόημα σε θεμελιώδεις έμφυλες νομικές έννοιες, οι ερμηνεύτριες/ές τόσο αφαιρετικών ρυθμίσεων (όσο η εν λόγω ρύθμιση που αφορά την διόρθωση της ληξιαρχικής πράξης στην περίπτωση επαναπροσδιορισμού του φύλου) έχουν την δυνατότητα να διευρύνουν ή να περιορίσουν τις αναγνωρισμένες έμφυλες κατηγορίες οι οποίες αποτελούν το όχημα που θα φέρει τα υποκείμενα στην σφαίρα του νομικά διανοήσιμου.

Η σχέση του νομικά διανοήσιμου με το κοινωνικά διανοήσιμο αποτελεί κεντρικό σημείο εστίασης στην συζήτηση γύρω από την νομική αναγνώριση των τρανς ατόμων. Δεν πρόκειται για μια ξεκάθαρη σχέση αιτίου-αιτιατού αλλά, όπως προαναφέρθηκε, μια σχέση κυκλικότητας, μια σχέση πολύπλοκης αιτιώδους συνάφειας στο πλαίσιο της οποίας κινούνται τα υποκείμενα αναζητώντας τον βέλτιστο τρόπο διαπραγμάτευσης εντός αυτού του μηχανισμού. Στο βαθμό που ο/η νομοθέτης έχει επιφυλάξει για τον εαυτό του/της το δικαίωμα να θέτει τα όρια του φύλου, η αμφισβήτηση της νομικής έμφυλης κατηγοριοποίησης δεν αποτελεί μια θεωρητική άσκηση φιλοσοφίας δικαίου. Υπάρχει για τα «ανάρμιστα» έμφυλα υποκείμενα μια καθημερινότητα που πρέπει να βιωθεί στο περιθώριο του νομικά διανοητού και μάλιστα σε μια εποχή που η εμπλοκή με τους γραφειοκρατικούς θεσμούς είναι κυριολεκτικά αδύνατο να αποφευχθεί. Αυτό σημαίνει μια επαναλαμβανόμενη διαχείριση της μη-διανοησιμότητάς τους για τον γραφειοκρατικό μηχανισμό και την διάβαση ενός πεδίου που είναι στημένο έτσι ώστε το κόστος σε κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο να καθιστά απαγορευτική την ενοίκηση του. Το γεγονός ότι πολλά υποκείμενα βρίσκουν τρόπους διαχείρισης αυτού του κόστους σε καθημερινό επίπεδο αποτελεί ένα απρόσμενο σημείο αποδιάθρωσης της ισχύος του νόμου στις ζωές μας, χωρίς όμως να καθιστά λιγότερο αναγκαία την αμφισβήτηση ενός τόσο βίαιου ταξινομητικού συστήματος.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Barclay S., Bernstein, M. & Marshall, A. M. 2009. "The challenge of law: Sexual orientation, gender identity, and social movements." Στο S. Barclay, M. Bernstein &

- A. M. Marshall (επιμ.), *LGBT Activists Confront the Law*. Νέα Υόρκη & Λονδίνο: New York University Press, 1-17.
- Canakis, C. υπό έκδοση. "Categorization and indexicality." Στο K. Hall & R. Barrett (επιμ.), *The Oxford Handbook of Language and Sexuality*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Currah, P. & Moore, L. J. 2009. "We won't know who you are: Contesting sex designation in New York City birth certificates." *Hypatia* 24(3): 113-135.
- Currah, P. 2009. "The transgender rights imaginary." Στο M. Albertson Fineman, J. E. Jackson & A. P. Romero (επιμ.), *Feminist and Queer Legal Theory: Intimate Encounters, Uncomfortable Conversations*. Λονδίνο: Ashgate, 245-258.
- Fausto-Sterling, A. 1992. *Myths of Gender*. Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Foucault, M. 1978 [1967]. *The History of Sexuality. Volume I: An Introduction*. Νέα Υόρκη: Pantheon Books.
- Foucault, M. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the College de France 1977-1978*. Palgrave Macmillan.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Σικάγο & Λονδίνο: The University of Chicago Press.
- Loizidou, E. 2007. *Judith Butler: Ethics, Law, Politics*. London: Routledge.
- Prosser, J. 1998. *Second Skins: The Body Narratives of Transsexuality*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Sacks, H. 1992. *Lectures on Conversation*. Επιμ. G. Jefferson. Οξφόρδη: Blackwell.
- Scott, J. C. 1998. *Seeing Like a State*. Νιου Χέιβεν & Λονδίνο: Yale University Press.
- Spade, D. 2008. "Documenting Gender." *Hastings Law Journal* 59(4): 731-841.
- Spade, D. 2015 [2009]. *Normal life: Administrative Violence, Critical Trans Politics, and the Limits of Law*. Ντάραμ & Λονδίνο: Duke University Press.
- Taylor, J. R. 2003. *Linguistic Categorization*. 3^η έκδοση. Οξφόρδη & Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Thomas, J. 1995. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. Λονδίνο: Longman.
- West, C. & Zimmerman, D. H. 1991. "Doing gender." Στο J. Lorber & S. A. Farrell (επιμ.), *The Social Construction of Gender*. Thousand Oaks, CA: Sage, 13-37.
- Whittle, S. & Turner L. 2007. "Sex changes'?: Paradigm shifts in 'sex' and 'gender' following the Gender Recognition Act." *Sociological Research Online* 12(1) <http://www.socresonline.org.uk/12/1/whittle.html>

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου, Α. 2007. *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Austin, J. L. 2003 [1962]. *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*. Μτφρ. Αλ. Μπίστης, επιμ. Χ. Χρόνης. Αθήνα: Εστία.
- Βαθρακοκόιλης, Β. 1996. *Κώδικας πολιτικής δικονομίας: Ερμηνευτική – νομολογιακή ανάλυση*. Τόμος Δ', 506.
- Bolin, A. 2006 [1994]. «Διάβαση και διεμφυλικότητα: Από-άνδρες-γυναίκες διαφυλικοί, διχοτομία και πολυμορφία.» Στο Γιαννακόπουλος Κ. (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια,

259-316.

- Butler, J. 2008 [1993]. *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*. Αθήνα: Εκδόσεις Εκκρεμές.
- Γαλανού, Μ. 2014. *Ταυτότητα και έκφραση φύλου: Ορολογία, διακρίσεις, στερεότυπα και μύθοι*. Αθήνα: Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών.
- Δημητρακόπουλος, Ν. 1912. *Νομικαί ενασχολήσεις*. Τόμος Δεύτερος. Αθήνα: Τυπογραφείον Εστία.
- Ιακώβου, Δ. 1987. «Το επιτρεπτόν της δι' επεμβάσεως αλλαγής φύλου και αι συνέπειαι ταύτης.» *Ποινικά Χρονικά* ΑΖ: 479-480.
- Κανάκης, Κ. 2007. *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.
- Καραβοκύρης, Γ. 2013. «Κυριαρχία και ερμηνεία: Αναζητώντας τον 'κυρίαρχο λαό'.» Στο Χ. Παπαχαραλάμπους & Χ. Παπαστυλιανός (επιμ.), *Κυριαρχία, ετερότητα, δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 21-90.
- Καράμπελας, Λ. 1988. «Ο χειρουργός στο δικαστήριο.» *Αρχείο Νομολογίας* ΛΘ: 487-492.
- Κραβαρίτου, Γ. 1996. *Φύλο και δίκαιο: Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2010. «Η 'γυναικεία γλώσσα' και η γλώσσα των γυναικών.» Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη & Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 119-146.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2014. «Πρακτικές κοινωνι(ο)γλωσσικής κατηγοριοποίησης: Κατηγορίες μέλους.» Στο G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (επιμ.), *Selected papers of the 11th international conference of Greek linguistics*. Rhodes, University of the Aegean, 19-45.
- Παναρέτου, Ε. 2009. *Νομικός λόγος: Γλώσσα και δομή των νόμων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σκιαδάς, Ε. 2005. *Ληξιαρχείο Αθηνών (1836-2006): Ιστορικά στοιχεία και σωζόμενα αρχεία*. Αθήνα: Αναπτυξιακή Εταιρεία Δήμου Αθηναίων.
- Σόντης, Ι. 1952. «Ερμηνεία άρθρου 34.» Στο Π. Πουλίτσα, Ι. Σακκέτα & Η. Κυριακοπούλου (επιμ.), *Ερμηνεία του αστικού κώδικος*. Τόμος Ι: *Γενικαί αρχαί, ημιτόμος Α', τ. Γ'*. Αθήνα: Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία.
- Στάμου Α. Γ. & Δημοπούλου Α. Δ. 2015. «Κοινωνιογλωσσικές αναπαραστάσεις της κατασκευής του φύλου στον τηλεοπτικό λόγο: Η περίπτωση της σειράς *Εργαζόμενη γυναίκα*.» *Γλωσσολογία/Glossologia* 23: 23-44.
- Τούσης, Α. 1962. *Γενικαί αρχαί του αστικού δικαίου*. Αθήνα: Αφοί Σάκκουλα.
- Foucault, M. 2010 [1999]. *Οι μη κανονικοί: Παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας, 1974-1975*. Αθήνα: Εστία Ιδεών.

Ελληνική Νομοθεσία

- Ν. 2430 της 29ης Ιουνίου 1920 (ΦΕΚ/156 Α/14-7-1920,) «Περί των ληξιαρχικών πράξεων».
- Β.Δ. της 20ής Οκτωβρίου 1836 (ΦΕΚ 59/28-10-1836) «Περί Ληξιαρχικών Βιβλίων».

- N. 344/1976 (ΦΕΚ/143 Α'/11-6-1976) «Περί ληξιαρχικών πράξεων».
N. 2503/1997 (ΦΕΚ 107/30-5-1997) «Διοίκηση, οργάνωση, στελέχωση της Περιφέρειας, ρύθμιση θεμάτων για την τοπική αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις».

Ελληνική Νομολογία

Απόφαση του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου του Καντονίου Neuchâtel (2-7-1945), *Θέμις ΝΖ'/1946*: 406.

Απόφαση 483/1946 Πρωτοδικείου Σερρών, *Θέμις ΝΗ'/1946*: 27.

Απόφαση 68/1972 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Δράμας, *Νομικό Βήμα* 20: 1084.

Απόφαση 6843/2007 Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών.

Απόφαση 400/1986 Διαρκούς Στρατοδικείου Αθηνών, *Νομολογία ΛΣΤ'*: 952.

Απόφαση 418/2016 Ειρηνοδικείου Αθηνών.